Tarbiyat Modares University

The Journal of Spatial Planning & Geomatics

Summer 2026. Vol 30. Num 2

Research Paper

An Indigenous Model for Participatory Management of Earthquake Disasters in Border Multi-Ethnic Neighborhoods Based on Socio-Religious Capitals (Case Study: Urmia City)

Mahdi Modiri[1*], Mohammadreza Salehi[2], Raana Ahmadi[3]

1. Professor, Department of Civil Engineering, Urban Planning and Crisis Management, Malek Ashtar University of Technology, Iran
2. M.Sc., Academic Complex of Engineering and Passive Defense, Malek Ashtar University of Technology, Tehran, Iran
3. Faculty of Art and Architecture, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Iran.

Received: 13/09/2026
Revised: 11/11/2026
Accepted: 16/11/2026

ABSTRACT

Earthquakes remain a major hazard in Iran, and disaster management in border multi-ethnic neighborhoods requires an indigenous participatory model due to ethnic-religious diversity, historical deprivation, and centralized governance. This applied qualitative study designed a participatory earthquake disaster management model for Urmia City based on socio-religious capitals. It employed Strauss and Corbin's systematic grounded theory, using semi-structured in-depth interviews with 18 experts—crisis managers, religious leaders, local trustees, and social activists—selected through purposive and then theoretical sampling until saturation after 15 interviews, confirmed by three additional interviews. Open, axial, and selective coding in MAXQDA; trustworthiness followed Lincoln and Guba's criteria, member checking, a five-expert panel (mean model-fit score: 4.2/5), and inter-coder agreement (85% on 25% of data). The model included causal conditions (seismic vulnerability, border deprivation, ethnic-religious network capacity, trust in religious leaders, and cooperation norms), contextual conditions (centralized structure, rigid regulations, and security characteristics), and intervening conditions (interreligious cooperation, formal institutional support, pre-disaster education, institutional distrust, and managerial instability). The core phenomenon—participatory resilience based on socio-religious capitals—manifested through informal mutual-aid networks, religious institutional capacity, and intergroup trust. Strategies comprised inclusive local councils, relief networks based on mosques and churches, joint training, capital mapping, and delegated authority. Consequences included faster response, fairer reconstruction, reduced tensions, and enhanced resilience. Effective management requires recognizing, strengthening, and organizing socio-religious capitals, building trust, delegating authority to local institutions, and shifting from centralized to participatory culture-oriented governance.

Keywords: *Participatory Management, Earthquake Disaster, Socio-Religious Capitals, Border Multi-Ethnic Neighborhoods, Participatory Resilience*

***Corresponding Author:** mmodiri@ut.ac.ir*

Copyright@ 2026, TMU Press. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

Extended Abstract

Introduction

Iran's high seismic exposure, coupled with the compounded vulnerabilities of border multi-ethnic neighborhoods—historical deprivation, ethnic and religious diversity, centralized crisis governance, and limited access to formal services—necessitates a fundamental rethinking of disaster management. Urmia, a major border and multi-ethnic city in West Azerbaijan Province, exemplifies this complexity: it hosts Azeri, Kurd, Assyrian, and Armenian communities alongside Shia, Sunni, and Christian religious groups, and is situated on active faults with extensive worn-out urban fabrics. While prior research has predominantly focused on physical-structural resilience or generalized social capital, the design of an indigenous, participatory model that simultaneously harnesses socio-religious capitals in such contexts remains largely unexplored. This study addresses that gap by designing a participatory earthquake disaster management model for Urmia.

Methodology: Adopting an applied qualitative design, this study employed Strauss and Corbin's systematic grounded theory as its methodological framework. Data were gathered through semi-structured, in-depth interviews with 18 experts, including crisis managers, Red Crescent specialists, Shia and Sunni clerics, Assyrian and Armenian priests, local trustees, religious board officials, social activists, municipal and district managers, and university professors. Participants were selected through purposive and then theoretical sampling until theoretical saturation was achieved after 15 interviews and confirmed by three additional interviews. Data analysis followed open, axial, and selective coding procedures using MAXQDA. To ensure trustworthiness, Lincoln and Guba's criteria were applied, member checking was conducted, a five-expert panel assessed model fit (mean score: 4.2 out of 5), and inter-coder agreement reached 85% on 25% of the data; localization of concepts was strengthened through expert verification and field-based insights.

Results and Discussion: The resulting model comprises six core categories. Causal conditions encompassed high seismic vulnerability and the absence of participatory preparedness programs, historical and border deprivation, the capacities of ethnic and religious networks, public trust in religious leaders and institutions, norms of cooperation and hospitality, and diverse socio-religious networks. Contextual conditions included socio-cultural norms and demographic diversity, a centralized hierarchical structure, a rigid legal-administrative framework, a conservative and risk-averse organizational culture, political-security and border conditions, and geographical/physical-spatial characteristics. The core phenomenon—participatory resilience based on socio-religious capitals—manifested through local volunteer groups, informal neighborhood and kinship networks, the mobilizing capacity of religious institutions, inter-ethnic and inter-religious trust and cooperation, a shared heritage of mutual aid, and potential for modeling. Strategies comprised forming inclusive local crisis management councils, establishing relief networks rooted in mosques, churches, and religious boards, conducting joint pre-disaster training, mapping socio-religious capitals, bottom-up participatory planning, delegating authority to local institutions, and signing formal-informal memoranda of understanding. Intervening conditions included facilitators (inter-ethnic/inter-religious cooperation, support from formal institutions, and pre-disaster education) and inhibitors (institutional distrust toward minorities, political-security interventions, reduced intergroup trust, and managerial/political instability). Consequences ranged from positive

outcomes—faster response, reduced casualties and losses, fairer reconstruction, diminished ethnic-religious tensions, new solidarity, and enhanced resilience—to negative outcomes such as discrimination in aid distribution, reduced institutional trust, and deepened social cleavages if left unmanaged.

Conclusion: The proposed indigenous model demonstrates that effective participatory earthquake disaster management in border multi-ethnic neighborhoods requires recognizing, strengthening, and organizing socio-religious capitals; building trust; delegating authority to local and religious institutions; forming inclusive local councils; and integrating informal networks into official disaster management. This necessitates a paradigm shift from centralized, physical-structural approaches to community-based, culturally sensitive, and participatory governance. By bridging social and religious capital in a border multi-ethnic context, the study offers a novel framework for participatory resilience that can be adapted to similar settings, providing actionable insights for local managers, religious institutions, NGOs, and policymakers in designing inclusive preparedness, response, and recovery programs.

.

نسخه انتشار

دانشگاه تربیت مدرس
فصلنامه آمایش فضا و ژئوماتیک

دوره ۳۰، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۵

الگوی بومی مدیریت مشارکتی بحران زلزله در محلات چندفرهنگی مرزی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی- مذهبی (مورد مطالعه: شهر ارومیه)

مهدی مدیری[1*]، محمدرضا صالحی[2]، رعنا احمدی[3]

۱. استاد، گروه عمران، شهرسازی و مدیریت بحران، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، ایران
۲. کارشناس ارشد، مجتمع دانشگاهی مهندسی و پدافند غیرعامل، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۶/۲۲
آخرین ویرایش: ۱۴۰۵/۰۸/۲۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۸/۲۵

چکیده

زلزله همواره یکی از مخاطرات اصلی ایران است و مدیریت بحران در محلات مرزی و چندفرهنگی به دلیل تنوع قومی-مذهبی، محرومیت‌های تاریخی و ساختار مدیریتی متمرکز، نیازمند الگویی بومی و مشارکتی است. هدف این پژوهش، طراحی الگوی بومی مدیریت مشارکتی بحران زلزله در محلات چندفرهنگی مرزی بر پایه سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی با مطالعه موردی شهر ارومیه است. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، کیفی و از نوع نظریه‌داده‌بنیاد است و داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۸ خبره شامل مدیران بحران، رهبران دینی، معتمدان محلی و فعالان اجتماعی که با نمونه‌گیری هدفمند و نظری انتخاب شدند، گردآوری شد. یافته‌ها نشان داد الگوی جامع شامل شرایط علی (آسیب‌پذیری لرزه‌ای، محرومیت مرزی، ظرفیت شبکه‌های قومی-مذهبی، اعتماد به رهبران دینی و هنجارهای همیاری)، شرایط زمینه‌ای (ساختار متمرکز، مقررات دست‌وپاگیر، فرهنگ محافظه‌کار و ویژگی‌های جغرافیایی-امنیتی) و شرایط مداخله‌گر (همکاری میان‌مذهبی، حمایت نهادهای رسمی، آموزش پیشینی، بی‌اعتمادی نهادی و نوسان مدیریتی) است. پدیده محوری «تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی» با مؤلفه‌هایی چون شبکه‌های غیررسمی همیاری، ظرفیت نهادهای دینی و اعتماد بین‌گروهی تجلی یافت و راهبردها شامل تشکیل شوراهای محلی، شبکه‌های امدادی مبتنی بر مساجد و کلیساها، آموزش مشترک، نقشه‌برداری سرمایه‌ها و تفویض اختیار بود. پیامدها نیز افزایش سرعت پاسخ، بازسازی عادلانه‌تر، کاهش تنش‌ها و افزایش تاب‌آوری را نشان داد. در نتیجه، مدیریت اثربخش بحران زلزله در محلات چندفرهنگی مرزی مستلزم شناسایی، تقویت و سازماندهی سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی، جلب اعتماد، تفویض اختیار به نهادهای محلی و گذار از رویکرد متمرکز به رویکرد مشارکتی و فرهنگ‌محور است.

واژگان کلیدی: *مدیریت مشارکتی، بحران زلزله، سرمایه اجتماعی-مذهبی، محلات چندفرهنگی مرزی، تاب‌آوری مشارکتی*

* نویسندهٔ مسئول mmodiri@ut.ac.ir

کپی‌رایت© ۲۰۲۶، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس (TMU Press). این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد منتشر شده است و تحت مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 قرار دارد. براساس این مجوز، شما می‌توانید این مطلب را در هر قالب و رسانه‌ای کپی، بازنشر و بازآفرینی کنید و یا آن را ویرایش و بازسازی نمایید، به شرط آنکه نام نویسنده را بیاورید و از آن برای مقاصد غیرتجاری استفاده کنید.

۱. مقدمه

سوانحی طبیعی، به‌ویژه زمین‌لرزه‌ها، همواره یکی از مهم‌ترین چالش‌های جوامع انسانی به‌شمار می‌روند و با توجه به قرارگیری ایران بر کمربند لرزه‌خیز آلپ–هیمالیا، مدیریت این مخاطرات از اولویت‌های اساسی کشور محسوب می‌شود. در این میان، مناطق مرزی و چندفرهنگی به دلیل ترکیب جمعیتی متنوع، آسیب‌پذیری‌های ساختاری، محرومیت‌های تاریخی و پیچیدگی‌های مدیریتی، با مخاطرات مضاعفی روبه‌رو هستند و رویکردهای سنتی و متمرکز مدیریت بحران در این مناطق، کارایی لازم را نداشته و ضرورت به‌کارگیری الگوهای بومی و مشارکتی مبتنی بر ظرفیت‌های محلی را آشکار ساخته‌اند (خدمت‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰؛ قریشی و نقیبی، ۱۴۰۲). در سال‌های اخیر، مفهوم «تاب‌آوری» به‌عنوان چارچوبی جامع برای کاهش آسیب‌پذیری و افزایش ظرفیت جوامع در مواجهه با سوانح، جایگزین رویکردهای صرفاً واکنشی شده است و پژوهشگران بر این نکته تأکید دارند که تاب‌آوری نه تنها به زیرساخت‌های فیزیکی، بلکه به سرمایه‌های اجتماعی، شبکه‌های مشارکتی و هنجارهای فرهنگی–مذهبی جوامع وابسته است (آروین و همکاران، ۱۳۹۷؛ Aldrich & Meyer, 2015؛ Abunyewah et al., 2023).

سرمایه اجتماعی به‌عنوان مجموعه‌ای از شبکه‌های روابط، اعتماد متقابل و هنجارهای همکاری، نقشی کلیدی در تسهیل کنش‌های جمعی در زمان بحران ایفا می‌کند. مطالعات گسترده‌ای نشان داده‌اند که جوامع با سرمایه اجتماعی غنی، از توانایی بیشتری برای پاسخ‌دهی سریع، بازیابی مؤثر و بازسازی مشارکتی برخوردارند (Aldrich, 2011; Fraser et al., 2021; Panday et al., 2021). به‌ویژه در محلات چندفرهنگی و مرزی که تنوع قومی و مذهبی بخش جدایی‌ناپذیری از هویت آن‌هاست، سرمایه اجتماعی به‌عنوان چسبی اجتماعی عمل می‌کند که می‌تواند تفاوت‌های فرهنگی را به فرصتی برای همبستگی و اقدام جمعی تبدیل کند و از طریق شبکه‌های غیررسمی، انتقال دانش بومی و همیاری داوطلبانه، شکاف‌های ناشی از ضعف نهادهای رسمی را پر نماید (Raheem et al., 2023; Gaviola et al., 2024; Guo et al., 2024). در این میان، سرمایه‌های مذهبی به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از سرمایه اجتماعی، از جایگاهی ویژه برخوردار هستند؛ نهادهای مذهبی با بهره‌گیری از شبکه‌های مساجد، حسینیه‌ها، هیئت‌های مذهبی و باورهای مشترک معنوی، می‌توانند کلنال‌های مؤثری برای آگاهی‌بخشی، هماهنگی امداد، پشتیبانی روحی–روانی و توزیع منابع در زمان بحران فراهم آورند و اعتماد اجتماعی را در بافت‌های چندفرهنگی تقویت کنند (Joakim & White, 2015; Nurdin, 2024; Okyere et al., 2024).

شهر ارومیه، به‌عنوان مرکز استان آذربایجان غربی و یکی از کلان‌شهرهای مرزی و چندفرهنگی ایران، با جمعیتی متشکل از اقوام آذری، کرد، آشوری، ارمنی و مذاهب مختلف، و با قرارگیری بر روی گسل‌های فعال، نمونه‌ای بارز از محلاتی است که مدیریت بحران زلزله در آن نیازمند رویکردی فراتر از الگوهای متمرکز و یکسان است. مطالعات پیشین آسیب‌پذیری بالای بافت فرسوده و تراکم جمعیتی این شهر را تأیید کرده‌اند و ضرورت توجه به ظرفیت‌های محلی و شبکه‌های اجتماعی–مذهبی را در کنار اقدامات کالبدی و سازه‌ای برجسته ساخته‌اند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۹؛ خدمت‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰؛ قریشی و نقیبی، ۱۴۰۲).

اهمیت بافت چندفرهنگی شـــهر ارومیه تنها به ترکیب جمعیتی آن محدود نمی‌شـــود؛ بلکه حضـــور هم‌زمان شبکه‌های اجتماعی-مذهبی متکثر از مساجد و حسینیه‌ها تا کلیساهای آشوری و ارمنی و هیئت‌های مذهبی باعث می‌شود که این شبکه‌ها هم به‌عنوان ظرفیتی برای بسیج سریع و همیاری محلی عمل کنند و هم در صورت نبود ساختارهای مشارکتی فراگیر، به خطوط شکاف و بی‌اعتمادی بین‌گروهی تبدیل شوند. بنابراین، مسئله مقاله صرفاً وجود تنوع فرهنگی نیست، بلکه نحوه شناسایی، سازماندهی و ادغام سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی متکثر در مدیریت مشارکتی بحران زلزله است. در چنین بافتی، مدیریت بحران نمی‌تواند صرفاً بر ساختارهای رسمی و متمرکز تکیه کند؛ زیرا بخش قابل‌توجهی از ظرفیت‌های پاسخ و بازیابی در شبکه‌های غیررسمی و نهادهای دینی محلی نهفته است که تنها با رویکردی فراگیر و فرهنگ‌محور قابل بسیج‌اند.

با وجود پژوهش‌های قابل‌توجه در حوزه تاب‌آوری شـــهری و ســـرمایه اجتماعی در ایران (آروین و همکاران، ۱۳۹۷؛ قاسمی و صالحی، ۱۴۰۲؛ جهان‌سوزی و همکاران، ۱۴۰۳)، بیشتر این مطالعات به بررسی رابطه دوجانبه میان سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری پرداخته‌اند و کمتر به طراحی الگویی بومی و مشارکتی برای مدیریت بحران در محلات چندفرهنگی و با تأکید هم‌زمان بر سرمایه‌های اجتماعی و مذهبی دست یازیده‌اند. همچنین، پژوهش‌های بین‌المللی اگرچه نقش سرمایه اجتماعی را در سوانح به‌خوبی واکاوی کرده‌اند (Li & Tan, 2019; Shahid et al., 2022; Pooyan & Hokugo, 2025)، اما کمتر به بافت خاص مناطق مرزی با تنوع قومی-مذهبی و چالش‌های مدیریتی ناشی از مرزهای سیاسی و فرهنگی توجه داشته‌اند و الگوهای ارائه‌شده اغلب از نظر بومی‌سازی با ویژگی‌های جوامعی همچون ایران فاصله دارند. از سوی دیگر، رویکردهای مشارکتی و اجتماع‌محور در مدیریت بحران، با تأکید بر توانمندسازی ساکنان محلات و بهره‌گیری از دانش بومی، در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته‌اند (Ndlovu & Msimanga, 2023; Lin & Lee, 2025; Ishiwatari et al., 2026)، اما ادغام این رویکرد با سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی و انطباق آن با ساختار فرهنگی و مذهبی منحصربه‌فرد شهر ارومیه، همچنان به‌عنوان یک شکاف پژوهشی جدی باقی مانده است.

بر این اســـاس، پژوهش حاضـــر با هدف ارائه الگویی بومی برای مدیریت مشـــارکتی بحران زلزله در محلات چندفرهنگی مرزی بر پایه سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی، با مطالعه موردی شهر ارومیه، درصدد است تا با بهره‌گیری از رویکرد کیفی و روش نظریه داده‌بنیاد، به این پرسش‌های اساسی پاسخ دهد که ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی و مذهبی در محلات چندفرهنگی ارومیه چگونه می‌تواند به مدیریت مشـــارکتی بحران زلزله کمک کند؟ چه عواملی به‌عنوان شـــرایط زمینه‌ای، علّی و مداخله‌گر در شـــکل‌دهی به این الگو نقش دارند؟ و راهبردهای عملیاتی برای پیاده‌سازی چنین الگویی در بافت اجتماعی-فرهنگی و سیاسی مناطق مرزی کدام‌اند؟ انتظار می‌رود یافته‌های این پژوهش بتواند مبنایی برای بازنگری در فرض‌های رایج درباره نقش یکسان سرمایه اجتماعی در بافت‌های متکثر

قومی–مذهبی فراهم کند و به‌صورت یک چارچوب اجرایی پیشنهادی در اختیار مدیران محلی، نهادهای دینی و سازمان‌های مردم‌نهاد قرار گیرد.

۲. مبانی نظری پژوهش

مبانی نظری این پژوهش بر این پیش‌فرض استوار است که تاب‌آوری در برابر زلزله در محلات چندفرهنگی مرزی، برساختی اجتماعی–فرهنگی است و تنها با ظرفیت‌های رسمی و کالبدی تبیین نمی‌شود. در این چارچوب، سرمایه اجتماعی و به‌ویژه سرمایه مذهبی از رهگذر شبکه‌ها، اعتماد و نهادهای دینی، سازوکار اصلی بسیج جمعی و پاسخ مؤثر در بحران‌ها به شمار می‌آید (Putnam, 2000; Aldrich & Meyer, 2015; Joakim & White, 2015). بر این اساس، مبانی نظری در چهار محور به شرح زیر سازمان‌دهی می‌شود: تاب‌آوری و سرمایه اجتماعی، ابعاد سرمایه اجتماعی، سرمایه مذهبی و نهادهای دینی، و مدیریت مشارکتی اجتماع‌محور.

– تاب‌آوری و سرمایه اجتماعی در مدیریت بحران

در این پژوهش، تاب‌آوری در مدیریت بحران به‌عنوان ظرفیت جمعی برای پیش‌بینی، جذب، سازگاری و بازیابی سریع از اثرات سوانح مفهوم‌سازی می‌شود؛ ظرفیتی که تنها به مقاومت زیرساخت‌های فیزیکی محدود نیست و به‌شدت تحت تأثیر شبکه‌های روابط اجتماعی، سرمایه‌های فرهنگی و هنجارهای همیاری قرار دارد (Aldrich & Meyer, 2015; Aslani et al., 2020). در این چارچوب، سرمایه اجتماعی که پاتنام (۲۰۰۰) آن را مجموعه‌ای از شبکه‌های روابط، اعتماد متقابل، هنجارهای مشارکتی و ظرفیت کنش جمعی می‌داند کنشگران را به یکدیگر پیوند می‌دهد و دستیابی به اهداف مشترک را تسهیل می‌کند (Aldrich, 2011; Fraser et al., 2021). از منظر مدیریت بحران، این سرمایه به‌عنوان «چسب اجتماعی» عمل می‌کند و در زمان مخاطره، شکاف ناشی از ضعف نهادهای رسمی را پر می‌کند و از طریق شبکه‌های غیررسمی، جریان اطلاعات، هماهنگی داوطلبانه و توزیع عادلانه منابع را ممکن می‌سازد (Abunyewah et al., 2023; Pooyan & Hokugo, 2025). در تحلیل داده‌های این پژوهش نیز همین ابعاد ساختاری، ارتباطی و شناختی سرمایه اجتماعی، مبنای کدگذاری کدهای مربوط به همیاری محلی، اعتماد به معتمدان و هنجارهای همیاری در محلات چندفرهنگی شهر ارومیه قرار گرفت.

– ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در مدیریت بحران

سرمایه اجتماعی در ادبیات مدیریت بحران، دارای سه بعد ساختاری، ارتباطی و شناختی است. بعد ساختاری به کمیت و کیفیت شبکه‌های اجتماعی، تراکم ارتباطات و وجود سازمان‌های داوطلبانه اشاره دارد که بسترهای فیزیکی و سازمانی کنش جمعی را فراهم می‌کنند؛ بعد ارتباطی بر کیفیت روابط، اعتماد بین‌فردی و هنجارهای همکاری تأکید دارد که تسهیل‌کننده تعاملات مؤثر در شرایط اضطراری است؛ و بعد شناختی نیز شامل ارزش‌های مشترک، درک متقابل از خطر و هویت جمعی می‌شود که انگیزه و جهت‌دهی به اقدامات جمعی را ممکن می‌سازد (Guo et al., 2024; Panday et al., 2021). مطالعات گسترده نشان داده‌اند که جوامع با سرمایه اجتماعی غنی، از توانایی بیشتری برای بسیج منابع، انتقال دانش بومی، کاهش استرس جمعی و بازسازی سریع‌تر برخوردارند و این

مزیت به‌ویژه در مناطقی که دسترسی به خدمات دولتی محدود است، مانند محلات مرزی و حاشیه‌نشین، بسیار برجسته‌تر است (Gaviola et al., 2024; Ishiwatari et al., 2026). علاوه بر این، سرمایه اجتماعی می‌تواند از طریق افزایش آگاهی عمومی، تسهیل مشارکت در برنامه‌های آمادگی، تقویت نظارت جمعی بر ساخت‌وسازها، و ایجاد مکانیسم‌های حمایت روانی-اجتماعی، نقش‌های متنوعی در تمام مراحل چرخه مدیریت بحران شامل پیشگیری، آمادگی، پاسخ و بازسازی ایفا نماید (Li & Tan, 2019; Shahid et al., 2022; Ndlovu & Msimanga, 2023).

- نقش سرمایه مذهبی و نهادهای دینی در مدیریت بحران

سرمایه مذهبی به عنوان زیرمجموعه‌ای از سرمایه اجتماعی، به مجموعه باورها، ارزش‌ها، شبکه‌ها و نهادهای مبتنی بر دین اطلاق می‌شود که هویت جمعی، انسجام گروهی و انگیزه‌های نوع‌دوستانه را تقویت می‌کنند. در جوامع چندفرهنگی و مذهبی، نهادهای دینی مانند مساجد، کلیساها، حسینیه‌ها، تکایا و هیئت‌های مذهبی، به دلیل برخورداری از اعتماد عمومی، شبکه‌های گسترده و نفوذ فرهنگی عمیق، به عنوان کانال‌های مؤثری برای آگاهی‌بخشی، اطلاع‌رسانی خطر، سازماندهی امدادگران داوطلب، پشتیبانی روحی-روانی از آسیب‌دیدگان و توزیع کمک‌ها در بحران‌ها عمل می‌کنند(Joakim & White, 2015; Nurdin, 2024; Oflazoğlu & Dora, 2025). پژوهش‌ها نشان داده‌اند که رهبران مذهبی با بهره‌گیری از جایگاه اجتماعی خود، می‌توانند پیام‌های پیشگیرانه را به شیوه‌ای اثربخش‌تر و متناسب با باورهای فرهنگی مخاطبان منتقل کنند و از طریق آیین‌های جمعی، حس همبستگی و امید را در شرایط پس از سانحه بازیابند (Okyere et al., 2024; Hirono & Nurdin, 2024). در بافت ایران، سرمایه مذهبی در کنار سرمایه اجتماعی عمومی، ظرفیت‌های بی‌بدیلی برای مدیریت بحران در محلات چندفرهنگی دارد، زیرا نهادهای مذهبی شیعه، سنی، مسیحی و آشوری در شهرهایی مانند ارومیه، به عنوان نقاط کانونی اعتماد و کنش جمعی در محلات خود شناخته می‌شوند و می‌توانند شکاف‌های ناشی از فقدان ساختارهای رسمی مشارکتی را پر نمایند (قاسمی و صالحی، ۱۴۰۲؛ قریشی و نقیبی، ۱۴۰۲).

- مدیریت مشارکتی و اجتماع‌محور در محلات چندفرهنگی و مرزی

رویکردهای مشارکتی و اجتماع‌محور در مدیریت بحران، بر اساس این پیش‌فرض نظری شکل گرفته‌اند که ساکنان محلات، به دلیل آشنایی با جغرافیای محلی، آسیب‌پذیری‌های خاص، شبکه‌های روابط همسایگی و دانش بومی، نقش‌آفرینان اصلی تاب‌آوری در زمان سوانح هستند و هرگونه برنامه‌ریزی مؤثر باید با مشارکت فعال آن‌ها و مبتنی بر ظرفیت‌های درونی محلات تدوین شود (Lin & Lee, 2025; Motsumi & Nemakonde, 2024). در محلات چندفرهنگی و مرزی، این رویکرد از پیچیدگی و اهمیت دوچندانی برخوردار است؛ زیرا تنوع قومی و مذهبی، هرچند می‌تواند به عنوان منبعی برای تنوع راهبردهای مقابله و شبکه‌های گسترده حمایت‌کننده عمل کند

(Raheem et al., 2023; Dai & Wu, 2025)، اما در صورت نبود ساختارهای مشارکتی شفاف و میانجی‌گرایانه، ممکن است به شکاف‌های اجتماعی، کاهش اعتماد میان‌گروهی و نابرابری در دسترسی به منابع منجر شود (Partelow, 2020; Guo et al., 2024). پژوهش‌های انجام‌شده در مناطق مرزی نشان داده‌اند که طراحی الگوهای مشارکتی در این مناطق، نیازمند شناخت دقیق ساختار قدرت محلی، هرم‌های قومی-مذهبی، الگوهای تاریخی همیاری، و کارکرد نهادهای غیررسمی مانند شوراهای محلی، خیریه‌های مذهبی و شبکه‌های قوم‌گرایانه است و هرگونه غفلت از این مؤلفه‌ها، شکست برنامه‌های مشارکتی را به دنبال خواهد داشت (Gaviola et al., 2024; Msimanga, 2023 Ndlovu &؛ احمدی و همکاران، ۱۳۹۹؛ قریشی و نقیبی، ۱۴۰۲).

- جمع‌بندی مبانی نظری

ادبیات نظری نشان می‌دهد که تاب‌آوری از رویکردهای کالبدی به سمت ظرفیت‌های رابطه‌محور و اجتماع‌محور حرکت کرده است؛ به‌گونه‌ای که سرمایه اجتماعی و سرمایه مذهبی به سازوکارهای اصلی بسیج، جریان اطلاعات و توزیع منابع در بحران تبدیل شده‌اند (Aldrich & Meyer, 2015; Putnam, 2000; Nurdin, 2024). در این پژوهش، این دو سرمایه به‌صورت تحلیلی تفکیک می‌شوند: سرمایه اجتماعی بر شبکه‌های روابط مدنی، همسایگی و خویشاوندی، اعتماد متقابل و هنجارهای همکاری استوار است و در ابعاد ساختاری، ارتباطی و شناختی تحلیل می‌شود؛ سرمایه مذهبی، هرچند زیرمجموعه‌ای از سرمایه اجتماعی است، به دلیل اتکا به باورها، مناسک، نهادهای دینی و مرجعیت رهبران مذهبی سازوکار متمایزی دارد و می‌تولند هم‌زمان نقش پیوندی به نهادهای رسمی را ایفا کند. با این حال، ادبیات موجود این دو سرمایه را غالباً تفکیک‌شده و در بافت‌های همگن بررسی کرده و کارکرد دوگانه آن‌ها -هم ظرفیت بسیج و هم خط شکاف بالقوه- را در محلات چندفرهنگی مرزی کمتر مفهوم‌سازی کرده است. بر این اساس، چارچوب تحلیلی پژوهش، «تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی» را با تأکید بر تمایز درون‌گروهی/میان‌گروهی و سازوکارهای پیوندی، پل‌زن و هاب‌زنی/اتصالی تعریف و آن را مبنای کدگذاری شرایط علّی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها قرار می‌دهد.

۳. پیشینه پژوهش

در سطح بین‌المللی، پژوهش‌های مختلفی به نقش سرمایه اجتماعی در مدیریت سوانح طبیعی پرداخته‌اند. برای مثال، آلدریچ (Aldrich, 2011) در زلزله کوبه ژاپن نشان داد شبکه‌های اجتماعی متراکم، نرخ بهبودی سریع‌تری را رقم زده و از سرمایه فیزیکی و اقتصادی در پیش‌بینی بازیابی مؤثرترند. لی و تان (Li & Tan, 2019) نقش سرمایه اجتماعی در بازیابی زلزله یاآن را نشان دادند. پارتلوف (Partelow, 2020) در اندونزی تسهیل بهبودی گردشگری پس از زلزله را برجسته ساخت. پاندا و همکاران (Panday et al., 2021) در نپال، اعتماد بین‌فردی و مشارکت مدنی را مهم‌ترین عامل تاب‌آوری در مناطق محروم یافتند. شاهید و همکاران (Shahid et al., 2022) نقش شبکه‌های همسایگی و هنجارهای همیاری را در بازسازی اقتصادی و روانی خانوارها تأیید کردند. رحیم و همکاران (Raheem et al., 2023) رابطه تنوع فرهنگی و آمادگی در برابر سیل در پنجاب را بررسی کردند. گو و همکاران

(Guo et al., 2024) نقش سرمایه اجتماعی در مدیریت سیلاب با رویکرد شبکه‌ای را نشان دادند و نوردین (Nurdin, 2024) بازسازی سرمایه اجتماعی توسط سازمان‌های مذهبی را برجسته ساخت. موتسومی و نماکونده (Motsumi & Nemakonde, 2024) چارچوبی برای ادغام دانش بومی در کاهش خطر در آفریقای جنوبی ارائه کردند. دای و وو (Dai & Wu, 2025) سیاست‌های کاهش خطر در اقلیت‌های قومی چین را بررسی کردند. ایسایواتاری و همکاران (Ishiwatari et al., 2026) نقش زیرساخت اجتماعی در تاب‌آوری جامعه‌محور پس از زلزله نوتو را برجسته ساختند.

در ایران نیز، پژوهش‌های متعددی به سرمایه اجتماعی و مدیریت بحران پرداخته‌اند. برای مثال، آروین و همکاران (۱۳۹۷) اعتماد و مشارکت اجتماعی را قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده تاب‌آوری در تهران دانستند. احمدی و همکاران (۱۳۹۹) در اردبیل، تبریز و ارومیه بر آسیب‌پذیری بافت فرسوده و ظرفیت‌های نادیده شبکه‌های محلی تأکید کردند. رکن‌الدین افتخاری و همکاران (۱۳۹۹) نیز با تحلیل شبکه روابط بین‌سازمانی در طرح هادی روستای اسلام‌رود، بر هماهنگی نهادهای رسمی و غیررسمی تأکید کردند. خدمت‌زاده و همکاران (۱۴۰۰) در ارومیه مدیریت بحران محله‌محور و سرمایه‌های محلی را در کنار اقدامات کالبدی ضروری دانستند. قاسمی و صالحی (۱۴۰۲) در کرمان تأثیر مدیریت بحران اجتماع‌محور بر تاب‌آوری را با میانجی‌گری سرمایه معنوی تأیید کردند و قریشی و نقیبی (۱۴۰۲) در محله بازارباش ارومیه، نهادهای غیررسمی و شبکه‌های مذهبی-قومی را از مؤلفه‌های کلیدی تاب‌آوری شناختند. جهانسوزی و همکاران (۱۴۰۳) در مشهد نقش سرمایه اجتماعی در تاب‌آوری خانوارهای روستایی در برابر خشکسالی را بررسی کردند و عسکری و همکاران (۱۴۰۴) نقش میانجی خودکارآمدی را در تاب‌آوری در برابر سیلاب تأیید کردند. رخشانی و همکاران (۱۴۰۵) در سیستان بر رویکرد سیستمی برای ریشه‌یابی بحران‌ها و پایش منابع تأکید کردند و محتاج‌الله‌یزدی و شکوهی (۱۴۰۵) با تحلیل فضایی تاب‌آوری اجتماعی-اقتصادی استان تهران، الگوهای فضایی متفاوت و لزوم مداخلات مکان‌محور را نشان دادند.

جمع‌بندی پیشینه پژوهش

با وجود گسترش پژوهش‌ها در حوزه سرمایه اجتماعی و مدیریت بحران، مرور پیشینه سه شکاف نظری-کاربردی را آشکار می‌سازد. نخست، مطالعات بین‌المللی عمدتاً به نقش کلی سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند و تلفیق هم‌زمان سرمایه اجتماعی و مذهبی در بافت‌های چندفرهنگی مرزی و نقش تعاملات میان‌قومی-میان‌مذهبی در کنش جمعی بحران را کمتر واکاوی کرده‌اند. دوم، پژوهش‌های داخلی بیشتر به رابطه دوجانبه متغیرها در کلان‌شهرها بسنده کرده و الگویی بومی و مشارکتی برای محلات مرزی چندفرهنگی-با تنوع قومی-مذهبی، مجاورت با مرز و محرومیت تاریخی-ارائه نداده‌اند. سوم، شکاف میان رویکردهای بالا به پایین و پایین به بالا باقی است؛ به‌گونه‌ای که الگوهای موجود یا بر مداخلات دولتی-کالبدی تأکید دارند و ظرفیت‌های اجتماعی-مذهبی را نادیده می‌گیرند، یا صرفاً بر

مشارکت اجتماعی عام متمرکزند. پژوهش حاضر با یکپارچه‌سازی سرمایه اجتماعی، سرمایه مذهبی و مدیریت مشارکتی در چارچوب نظریه داده‌بنیاد و با لحاظ بافت ویژه شهر ارومیه، درصدد پر کردن این شکاف‌هاست.

نوآوری این پژوهش در همین نقطه و در چهار محور قابل تصریح است: نخست، نوآوری مفهومی؛ تلفیق هم‌زمان سرمایه اجتماعی و سرمایه مذهبی در قالب مفهوم «تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی» و بازشناسی کارکرد دوگانه آن‌ها-هم به‌عنوان ظرفیت بسیج و هم به‌عنوان خط شکاف بالقوه. دوم، نوآوری زمینه‌ای؛ تمرکز بر محلات چندفرهنگی شهر ارومیه با هم‌زیستی اقوام آذری، کرد، آشوری و ارمنی و مذاهب شیعه، سنی و مسیحی، در شرایط مجاورت با مرز و محرومیت تاریخی. سوم، نوآوری روشی-مدلی؛ ساخت مدلی بومی و شش‌بخشی با نظریه داده‌بنیاد که روابط میان شرایط علّی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، پدیده محوری، راهبردها و پیامدها را در همین بافت خاص نشان می‌دهد. چهارم، نوآوری کاربردی؛ ترجمه یافته‌ها به چارچوبی اجرایی شامل شورای محلی فراگیر، پایگاه‌های امداد در نهادهای دینی، نقشه سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی، آموزش مشترک بین‌اقومی و بین‌مذهبی، تفاهم‌نامه رسمی-غیررسمی و تفویض اختیار به نهادهای محلی. این چهار محور، پژوهش را از مطالعاتی که صرفاً بر ابعاد فنی-سازه‌ای یا سرمایه اجتماعی عام متمرکزند، متمایز می‌سازد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی بومی مدیریت مشارکتی بحران زلزله در محلات چندفرهنگی مرزی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی در شهر ارومیه انجام شده است. روش مورد استفاده، رویکرد کیفی و روش نظریه داده‌بنیاد مبتنی بر رویکرد نظام‌مند اشتراوس و کوربین (Corbin & Strauss, 2015) است. فلسفه پژوهش بر پایه رویکرد تفسیرگرایی استوار است، که در آن واقعیت، امری ذهنی و ساخته‌شده از تجربیات، ادراکات و تعاملات ذی‌نفعان محلی، مدیران بحران، رهبران مذهبی و ساکنان محلات چندفرهنگی در بستر اجتماعی-فرهنگی شهر ارومیه در نظر گرفته می‌شود. رویکرد تحقیق، استقرایی بوده و از داده‌های عینی حاصل از مصاحبه با خبرگان، میدانی و اسنادی به سمت ساختن یک مدل نظری حرکت می‌کند.

خبرگان یا همان مشارکت‌کنندگان دارای تجربه زیسته و تخصص محلی این پژوهش شامل سه گروه اصلی هستند: (۱) مدیران و کارشناسان ارشد مدیریت بحران استانداری، فرمانداری، شهرداری و هلال‌احمر استان آذربایجان غربی که حداقل پنج سال تجربه مرتبط با مدیریت سوانح در مناطق مرزی داشتند؛ (۲) رهبران و نمایندگان نهادهای مذهبی شامل ائمه جمعه و جماعات، روحانیون شیعه و سنی، کشیشان کلیساهای آشوری و ارمنی، و مسئولان هیئت‌های مذهبی محلات مختلف ارومیه که دارای سابقه فعالیت در زمینه خدمات اجتماعی و امدادرسانی بودند؛ و (۳) معتمدان محلی، شوراهای محلات و فعالان اجتماعی از اقوام و مذاهب مختلف که به دلیل شناخت عمیق از ساختار اجتماعی و شبکه‌های غیررسمی محلات، می‌توانستند بینش ارزشمندی درباره ظرفیت‌های مشارکتی ارائه دهند. با توجه به هدف پژوهش که طراحی الگویی بومی برای سطح محلات چندفرهنگی مرزی است، جامعه هدف به‌صورت گسترده و با رویکرد «تنوع حداکثری» از نظر قومیت (آذری، کرد، آشوری، ارمنی)،

مذهب (شیعه، سنی، مسیحی)، جنسیت، سطح تحصیلات و سابقه فعالیت انتخاب شد. این گستردگی با هدف افزایش تعمیم‌پذیری نظری (نه آماری) مدل صورت گرفت. هرچند تنوع قومی-مذهبی ممکن است خطر پراکندگی داده‌ها را به همراه داشته باشد، اما تحلیل داده‌ها نشان داد که شرایط زمینه‌ای مشترک در محلات مرزی ارومیه به‌گونه‌ای است که تجربه بحران‌های لرزه‌ای و ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی-مذهبی در سطحی فراتر از تفاوت‌های گروهی، یکپارچه‌سازنده الگویی بومی است.

در این پژوهش، اشباع نظری بر پایه تعریف کوربین و استراوس (۲۰۱۵) و به‌صورت ترکیبی از چهار معیار عملیاتی تعریف شد. نخست، اشباع کدگذاری باز: کد باز جدید به معنای هر عبارت معنایی تازه‌ای بود که به هیچ‌یک از مفاهیم موجود قابل انتساب نبود و ویژگی یا بُعد تازه‌ای به مقوله اضافه می‌کرد؛ صرف تغییر واژه یا افزودن مثال مصداقی، کد جدید محسوب نمی‌شد. آستانه عملیاتی در این پژوهش، عدم ظهور کد باز جدید در سه مصاحبه متوالی تعیین شد. دوم، اشباع مقوله‌ای: عدم افزودن زیرمقوله، ویژگی یا بُعد جدید به مقوله‌های شش‌گانه مدل پارادایمی. سوم، اشباع رابطه‌ای: تثبیت روابط میان شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، پدیده محوری، راهبردها و پیامدها و عدم تغییر در ساختار مدل. چهارم، اشباع تحلیلی/اعتباری: تأیید انطباق الگو توسط پنل خبرگان و نبود داده چالشی یا متناقضی که مستلزم بازنگری مقوله‌ها باشد.

فرآیند گردآوری و تحلیل داده‌ها به‌صورت هم‌زمان و چرخه‌ای انجام شد. پس از مصاحبه پانزدهم، مفاهیم و کدهای استخراج‌شده تکرار شدند و داده‌های جدید ابعاد تازه‌ای به مدل در حال تکوین اضافه نکردند. برای آزمون اشباع، سه مصاحبه اضافی (۱۶، ۱۷ و ۱۸) انجام شد؛ در این سه مصاحبه هیچ کد باز، زیرمقوله یا رابطه جدیدی مشاهده نشد و داده‌ها صرفاً تأییدکننده مقوله‌های موجود بودند. در صورت ظهور داده چالشی، نمونه‌گیری نظری ادامه می‌یافت. علاوه بر این، بر اساس جدول ۳، هر شش مقوله اصلی دارای ۲۰ تا ۳۰ کد باز پشتیبان و در مجموع ۱۵۰ کد باز پشتیبان هستند که نشان‌دهنده غنی‌شدن ابعاد و کفایت تحلیلی مقوله‌هاست.

در این پژوهش، نمونه‌گیری هدفمند صرفاً برای انتخاب اولیه خبرگان واجد شرایط به کار رفت و از مصاحبه سوم به بعد، منطق حاکم بر انتخاب خبرگان، نمونه‌گیری نظری بود. بر این اساس، فهرست نهایی خبرگان از پیش و به‌صورت کامل تعیین نشده بود؛ بلکه پس از هر مصاحبه، متن پیاده‌سازی شد و کدگذاری باز انجام گرفت. سپس پژوهشگران در جلسه‌ای تحلیلی، کدهای نوظهور، مقوله‌های ناقص، ابعاد کم‌رنگ و روابط مبهم مدل پارادایمی را بررسی می‌کرد و بر اساس آن تصمیم می‌گرفت که مصاحبه‌شونده بعدی از کدام گروه و با چه ویژگی‌هایی انتخاب شود. معیار اصلی انتخاب مصاحبه‌شونده بعدی، «توان غنی‌سازی داده‌ها» و «پرکردن شکاف تحلیلی» بود، نه نمایندگی آماری. به‌عبارت دیگر، هر مشارکت‌کننده جدید بر اساس این پرسش انتخاب می‌شد که «کدام تجربه، نقش یا موقعیت اجتماعی می‌تواند مقوله‌های در حال شکل‌گیری را عمیق‌تر کند یا داده چالشی برای آزمون مدل

فراهم آورد؟» برای مثال، هنگامی که در مصـــاحبه‌های اولیه مقوله «اعتماد به رهبران دینی» و «ظرفیت نهادهای مذهبی» برجسته شد، مصاحبه‌شوندگان بعدی از میان رهبران دینی شیعه و سنی و کشیشان آشوری و ارمنی انتخاب شـــدند تا ابعاد بین‌مذهبی و مرجعیت دینی بررســـی شـــود. هنگامی که مقوله «تمرکزگرایی» و «قوانین غیرمنعطف» ظهور کرد، مدیر شـــهرداری منطقه و کارشـــناس مدیریت بحران برای پوشـــش دیدگاه ســـاختاری و اجرایی انتخاب شـــدند. هنگامی که «بی‌اعتمادی نهادی به اقلیت‌ها» و «محرومیت مرزی» در داده‌ها پررنگ شـــد، معتمد محله آشـــوری‌نشـــین و فعال اجتماعی محله مرزی انتخاب شـــدند. همچنین برای روشـــن‌شـــدن نقش زنان و شـــبکه‌های خویشاوندی، فعال اجتماعی زن و عضو شورای محله انتخاب شدند.

این فرآیند به‌صورت هم‌زمان با گردآوری داده، کدگذاری، مقایسه مستمر و نگارش یادداشت‌های تحلیلی ادامه یافت. در هر مرحله، مصـــاحبه‌شـــونده بعدی به‌گونه‌ای انتخاب می‌شـــد که حداکثر تنوع از نظر قومیت (آذری، کرد، آشـــوری، ارمنی)، مذهب (شـــیعه، ســـنی، مســـیحی)، جنسیت، ســـطح تحصـــیلات و ســـابقه فعالیت اجرایی یا اجتماعی تأمین شـــود و در صـــورت لزوم، موارد چالشـــی یا منفی نیز وارد نمونه شـــوند تا مدل در برابر دیدگاه‌های متفاوت آزمون شود. پس از مصاحبه پانزدهم، مفاهیم و کدهای موجود تکرار شدند و در مصاحبه‌های شانزدهم تا هجدهم هیچ کد باز، زیرمقوله یا رابطه جدیدی مشـاهده نشـد؛ این سـه مصـاحبه صـرفاً تأییدی بودند و برای آزمون اشـباع انجام شـدند. در صـورت ظهور داده چالشـی، نمونه‌گیری نظری ادامه می‌یافت. ترکیب جمعیت‌شـناختی نمونه نهایی به شرح جدول ۱ است.

جدول ۱: ترکیب جمعیت‌شناختی نمونه پژوهش

Table 1: Demographic Composition of the Research Sample

ردی ف	نقش سازمانی	قومیت	مذهب	جنسیت	سن	تحصیلات	سابقه کار مرتبط
۱	مدیر کل مدیریت بحران استان	آذری	شیعه	مرد	۵۲	فوق لیسانس	۲۰ سال
۲	کارشناس هلال‌احمر	کرد	سنی	مرد	۴۰	کارشناسی ارشد	۱۲ سال
۳	امام جمعه یکی از محلات	آذری	شیعه	مرد	۴۸	تحصیلات حوزوی	۱۵ سال
۴	روحانی سنی	کرد	سنی	مرد	۴۵	تحصیلات حوزوی	۱۸ سال
۵	کشیش کلیسای آشوری	آشوری	مسیحی	مرد	۵۵	تحصیلات حوزوی	۲۲ سال
۶	کشیش کلیسای ارمنی	ارمنی	مسیحی	مرد	۵۰	تحصیلات حوزوی	۲۰ سال
۷	معتمد محلی	آذری	شیعه	مرد	۶۲	کارشناسی	۳۰ سال
۸	عضو شورا	کرد	سنی	زن	۳۸	کارشناسی	۸ سال
۹	مسئول هیئت مذهبی	آذری	شیعه	مرد	۴۶	کارشناسی	۱۴ سال
۱۰	فعال اجتماعی محله ارمنی‌نشین	ارمنی	مسیحی	زن	۴۲	کارشناسی ارشد	۱۰ سال
۱۱	مدیر شهرداری منطقه مرکزی	آذری	شیعه	مرد	۴۴	کارشناسی ارشد	۱۶ سال
۱۲	کارشناس فرمانداری (امور اقوام)	کرد	شیعه	مرد	۳۹	کارشناسی ارشد	۹ سال
۱۳	معتمد محله آشوری‌نشین	آشوری	مسیحی	مرد	۵۸	کارشناسی	۲۵ سال

ردی ف	نقش سازمانی	قومیت	مذهب	جنسیت	سن	تحصیلات	سابقه کار مرتبط
۱٤	عضو هیئت‌امنای مسجد جامع	آذری	شیعه	مرد	۵۱	کارشناسی	۱۹ سال
۱۵	مدیر یک سمن محلی	کرد	سنی	زن	۳٦	کارشناسی ارشد	٦ سال
۱٦	استاد دانشگاه	آذری	شیعه	مرد	٤۹	دکتری	۱۷ سال
۱۷	کارمند اداره اوقاف و امور خیریه	فارس	شیعه	مرد	٤۳	کارشناسی	۱۱ سال
۱۸	معلم و فعال اجتماعی محله مرزی	آذری	شیعه	زن	٤۱	کارشناسی	۷ سال

شناسایی و انتخاب خبرگان طی فرآیندی دو مرحله‌ای انجام شد تا اطمینان حاصل گردد که آن‌ها از تجربه زیسته و تخصص عمیق کافی در زمینه «مدیریت بحران»، «سرمایه اجتماعی» و «سرمایه مذهبی» در محلات چندفرهنگی مرزی برخوردارند. در مرحله اول (غربالگری اولیه)، فهرست اولیه افراد واجد شرایط با بهره‌گیری از ترکیبی از راهکارهای موازی و متناسب با گروه‌های مختلف تهیه گردید: برای گروه مدیران و کارشناسان ارشد مدیریت بحران، فرمانداری، شهرداری و هلال احمر، از معرفی توسط مدیران ارشد مدیریت بحران استانداری و فرمانداری استفاده شد. برای شناسایی رهبران و نمایندگان نهادهای مذهبی (ائمه جمعه و جماعات، روحانیون شیعه و سنی، کشیشان کلیساهای آشوری و ارمنی و مسئولان هیئت‌های مذهبی)، با نهادهای مذهبی، شوراهای محلات و هیئت‌های مذهبی مختلف ارومیه ارتباط برقرار شد و افراد دارای سابقه فعالیت در خدمات اجتماعی و امدادرسانی معرفی گردیدند. برای معتمدان محلی، اعضای شوراهای محلات و فعالان اجتماعی از اقوام و مذاهب مختلف، از شبکه‌های غیررسمی محلی و معرفی افراد مطلع و مورد اعتماد محلات استفاده شد.

همچنین، برای شناسایی افراد دارای سابقه دانشگاهی یا پژوهشی (مانند استاد دانشگاه مدیریت بحران)، جستجوی نظام‌مند در پایگاه‌های علمی و پروفایل‌های حرفه‌ای به‌منظور شناسایی افرادی با حداقل یک مقاله علمی-پژوهشی مرتبط با مدیریت بحران یا سرمایه اجتماعی در مناطق مرزی انجام گرفت. علاوه بر این، سوابق اجرایی و میدانی تمامی افراد (تصدی مسئولیت در پروژه‌های امدادرسانی یا سابقه مشارکت در برنامه‌های اجتماع‌محور) بررسی شد. اما شاخص‌های ظاهری یادشده، به‌تنهایی ملاک نهایی ورود به مطالعه نبوده و معیار اصلی و تعیین‌کننده، در مرحله دوم (تأیید نهایی در مصاحبه عمیق) محقق شد؛ بدین صورت که از خبرگان خواسته شد تا نمونه‌های عینی از تجارب روزمره خود نظیر مشارکت در بحران‌های گذشته، نقش شبکه‌های مذهبی در آمادگی و پاسخ، نمونه‌های همکاری میان‌قومی در مواقع اضطراری، و چالش‌های حاکمیتی و مرزی را تشریح نمایند. تنها افرادی که توانستند با ارائه مثال‌های ملموس و شواهد کافی، درک عمیق و مواجهه مستقیم خود با پدیده را به اثبات برسانند، در تحلیل نهایی منظور شدند و در صورت عدم احراز این معیار (که در عمل برای

هیچ‌یک از ۱۸ مشـــارکت‌کننده نهایی رخ نداد)، از مطالعه حذف می‌گردیدند. این فرآیند نظام‌مند، علاوه بر تأمین اعتبار محتوایی نمونه، با رویکرد نمونه‌گیری هدفمند و نظری در نظریه داده‌بنیاد که بر انتخاب خبرگان بر اســـاس «توانایی غنی‌ســـازی داده‌ها» تأکید دارد، همســـو بوده و اطمینان می‌دهد که داده‌های گردآوری‌شـــده از منبع آگاه و دارای بینش عمیق نسبت به پدیده مورد مطالعه اخذ شده است.

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته عمیق بود. انتخاب این روش با ماهیت اکتشافی پژوهش، هدف طراحی الگوی بومی و ضرورت دستیابی به تجربه زیسته و دانش ضمنی خبرگان متناسب است؛ زیرا امکان انعطاف در ترتیب و عمق پرسش‌ها، پیگیری مضامین نوظهور و داده‌های چالشی در همان جلسه، و هم‌راستایی با منطق مقایسه مستمر، نمونه‌گیری نظری و کدگذاری هم‌زمان را فراهم می‌کند. راهنمای اولیه مصاحبه با بهره‌گیری از ادبیات پژوهش (به‌ویژه مفاهیم سرمایه اجتماعی، سرمایه مذهبی و مدیریت مشارکتی بحران) و سه مصاحبه آزمایشی در محلات مختلف ارومیه طراحی شد و پس از هر مصاحبه آزمایشی، وضوح پرسش‌ها، ترتیب محورها و توان کاوش راهنما بازبینی گردید؛ مصاحبه‌های آزمایشی صرفاً برای اصلاح راهنما بودند و در نمونه نهایی ۱۸ نفره وارد نشدند.

محورهای راهنما شـامل (الف) تجارب زیسـته از بحران‌ها و زلزله‌های گذشـته و نقش شـبکه‌های اجتماعی-مذهبی؛ (ب) عوامل مؤثر بر مشـارکت‌پذیری محلات در سـطوح فردی، میان‌گروهی، سـازمانی و حاکمیتی؛ (پ) ظرفیت‌های موجود و مغفول نهادهای دینی و قومی؛ (ت) راهبردهای عملی برای تقویت همکاری میان‌قومی و میان‌مذهبی؛ (ث) چالش‌های مرزی، مدیریتی و سیاسی؛ و (ج) پیشنهادهای سیاستی و ساختاری بود. هر مصاحبه ۴۵ تا ۷۵ دقیقه به طول انجامید و در محیطی آرام و خصوصی در محل کار، مساجد، کلیساها یا به‌صورت مجازی، با رضایت آگاهانه، اجازه ضبط صدا، تضمین محرمانگی و حق انصراف انجام و ضبط شد. در جریان مصاحبه از پرسش‌های باز، کاوش هدفمند برای روشن‌سازی تجربه‌های مبهم، جمع‌بندی موقت و بازخورد به مشارکت‌کننده برای تأیید فهم استفاده شد. همه مصاحبه‌ها کلمه‌به‌کلمه پیاده‌سازی و متن پیاده‌شده برای تأیید و اصلاح به خبرگان ارائه شد.

یادداشت‌های میدانی (شامل مشاهده مستقیم جلسات شوراهای محلی، آیین‌های مذهبی جمعی و نشست‌های مدیریت بحران) و بررسی اسناد سازمانی (طرح‌های جامع مدیریت بحران استان، گزارش‌های امدادی، اساسنامه نهادهای خیریه و نقشه‌های آسیب‌پذیری محلات) نیز به‌عنوان منابع مکمل و زمینه‌ساز به کار رفت. نقش این منابع، تعدیل و اعتبارسنجی یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها بود، نه کدگذاری مستقل و خط‌به‌خط. مشاهده میدانی به پژوهشگران کمک کرد تا تعاملات واقعی میان نهادهای دینی و مردم (مانند نحوه سازماندهی کمک‌ها در آیین‌های مذهبی) را درک کنند و اسناد سازمانی، صحت ادعاهای مصاحبه‌شوندگان درباره موانع ساختاری (مانند تمرکزگرایی و قوانین غیرمنعطف) را تأیید یا اصلاح کردند. بنابراین، مثلث‌سازی در این پژوهش از نوع «مثلث‌سازی داده‌ای با وزن‌دهی متفاوت» است که در آن مصاحبه‌ها منبع اصلی تحلیل و مشاهده/اسناد منابع پشتیبان و تأییدکننده هستند. برای تقویت بعد فضایی، پراکنش جغرافیایی پایگاه‌های دینی (مساجد شیعه و سنی، حسینیه‌ها/هیئت‌های مذهبی و

کلیساهای آشوری و ارمنی) در سطح محلات پایلوت مستندسازی شد. این مستندسازی از طریق ترکیب مشاهدات میدانی، انطباق با نقشه‌های پایه شهری و اعتبارسنجی توسط معتمدان محلی انجام گرفت. در این بخش، واحد تحلیل «محله» در نظر گرفته شد و داده‌های مکانی به‌عنوان یک لایه بصری و مکمل برای تأیید و تعمیق یافته‌های کیفی به کار رفت.

تحلیل داده‌ها با پیروی از رهنمودهای کوربین و اشتراوس (۲۰۱۵) در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی و با کاربرد نرم‌افزار مکس‌کیودا انجام شد و برای کاهش سوگیری، یادداشت‌های انعکاسی در طول فرآیند تحلیل ثبت گردید. در کدگذاری باز، متون مصاحبه‌ها خط به خط بررسی و مفاهیم اولیه استخراج شدند. در کدگذاری محوری، کدهای مشابه در قالب شش مقوله اصلی (شرایط علی، پدیده محوری، راهبردها، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر و پیامدها) سازماندهی شدند و برای افزایش اعتمادپذیری، بازبینی همتا با دو استاد روش‌شناسی کیفی انجام گرفت که پس از بحث و تبادل نظر، بر روی نامگذاری و روابط مقوله‌ها اجماع حاصل شد. در کدگذاری انتخابی، پدیده محوری «تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی» کانون یکپارچه‌سازی قرار گرفت و داستان نظری ترسیم شد که روابط علی میان مؤلفه‌ها را نشان می‌داد و در نهایت به مدل نهایی پژوهش انجامید.

برای تأمین اعتبار و قابلیت‌اتکای یافته‌ها، معیارهای چهارگانه لینکلن و گوبا (Lincoln & Guba, 1985) رعایت شد و دو اقدام تکمیلی نیز انجام گرفت. نخست، اعتبارسنجی محتوایی مدل توسط پنل ۵ نفره خبرگان شامل دو استاد دانشگاه با تخصص مدیریت بحران و جامعه‌شناسی سوانح، یک متخصص روش‌شناسی کیفی و نظریه داده‌بنیاد، یک مدیر ارشد اجرایی مدیریت بحران استان و یک رهبر دینی محلی آشنا با بافت ارومیه انجام شد؛ بسته کامل شامل متن مصاحبه‌ها، کدهای باز، مقوله‌های محوری و مدل پارادایمی نهایی در اختیار آنان قرار گرفت و میزان انطباق مدل با واقعیت میدانی، انسجام مقوله‌ها و تناسب کدها در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای ارزیابی شد. میانگین نمره انطباق مدل با واقعیت ۴.۲ از ۵ به‌دست آمد و پیشنهادهای اصلاحی خبرگان در نسخه نهایی اعمال شد.

دوم، برای سنجش پایایی، ۲۵ درصد از داده‌ها (۴ مصاحبه) توسط دو کدگذار مستقل کدگذاری شد و ضریب توافق بین‌کدگذاران ۸۵ درصد محاسبه گردید؛ اختلافات باقی‌مانده از طریق بحث و اجماع و مراجعه به متن اصلی مصاحبه‌ها حل شد. در چارچوب معیارهای لینکلن و گوبا نیز، باورپذیری از طریق بازبینی مستمر کدگذاری توسط دو پژوهشگر و حل اختلاف‌ها از راه اجماع، ارائه تفسیرها و الگوی نهایی به ۵ مشارکت‌کننده از گروه‌های مختلف (مدیر، روحانی، معتمد محلی) و دریافت تأیید آن‌ها، و مثلث‌سازی با استفاده از منابع داده‌ای متنوع (مصاحبه، مشاهده و اسناد) و مقایسه با چارچوب‌های نظری حاصل گردید.

انتقال‌پذیری با توصیف غنی از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی خبرگان، بافت پژوهش (محلات چندفرهنگی و مرزی ارومیه با تنوع قومی–مذهبی و آسیب‌پذیری لرزه‌ای) و فرآیند مصاحبه‌ها، همراه با نقل‌قول‌های مستقیم، امکان قضاوت خوانندگان را برای کاربست یافته‌ها در بافت‌های مشابه فراهم ساخت. اطمینان‌پذیری از طریق آرشیو نظام‌مند مراحل تصمیم‌گیری و یادداشت‌های تحلیلی، و نیز کدگذاری ۲۵ درصد از داده‌ها توسط پژوهشگر مستقل و محاسبه ضریب توافق (۸۵٪) تأمین شد. تأییدپذیری نیز با ثبت یادداشت‌های تأملی پژوهشگر برای مستندسازی پیش‌فرض‌ها و جهت‌گیری‌های شخصی، و استفاده از نقل‌قول‌های مستقیم و نماینده در گزارش هر مقوله، به‌منظور ایجاد پیوند مستحکم میان استنتاج‌ها و داده‌های خام، تحقق یافت.

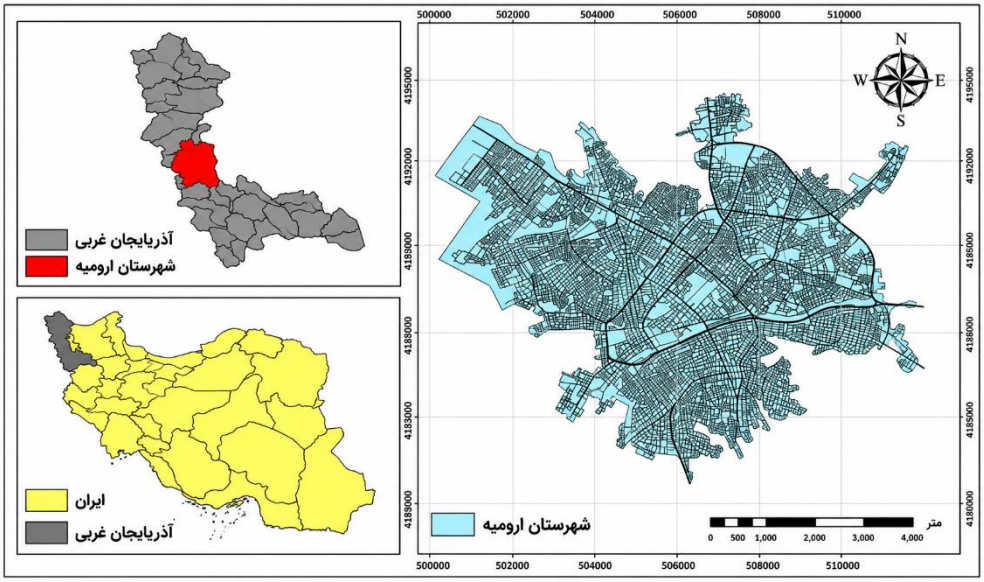
بومی‌سازی الگو از طریق چهار معیار انجام شد: (۱) حساسیت نظری به مفاهیم خاص مناطق مرزی و چندفرهنگی مانند «فرهنگ همبستگی قومی»، «شبکه‌های مذهبی میان‌فرهنگی»، «چالش‌های حاکمیتی مرز» و «سرمایه معنوی» در مرحله کدگذاری .(۲) استخراج مقوله‌های بومی شامل «نهادهای غیررسمی قومی–مذهبی»، «آسیب‌پذیری مضاعف مرزی»، «همکاری میان‌گروهی در بحران»، «میراث تاریخی همیاری» و «هنجارهای مهمان‌نوازی و همسایگی» که مستقیماً از داده‌های میدانی ارومیه استخراج شدند. (۳) اعتبارسنجی توسط خبرگان بومی که میانگین انطباق الگو با واقعیت سازمان‌ها و محلات ایران (به‌ویژه مناطق مرزی) را در یک پلنل ۵ نفره تأیید کردند. (٤) استفاده از نقل‌قول‌های نشان‌دار که مستقیماً به قوانین، فرهنگ، تنوع قومی–مذهبی، و محدودیت‌های سیاسی–امنیتی مناطق مرزی ایران ارجاع دارند و انعکاس‌دهنده ویژگی‌های خاص محلات مورد مطالعه هستند.

۵. محدوده مورد مطالعه

پژوهش حاضر در شهر ارومیه، مرکز استان آذربایجان غربی، انجام شده است. این شهر یکی از کلان‌شهرهای مرزی و چندفرهنگی ایران است و در پهنه لرزه‌خیز آذربایجان و مجاورت گسل‌های فعال قرار دارد. بافت فرسوده، تراکم جمعیتی، معابر باریک و نبود مقاوم‌سازی گسترده، آسیب‌پذیری آن را در برابر زلزله افزایش داده است.

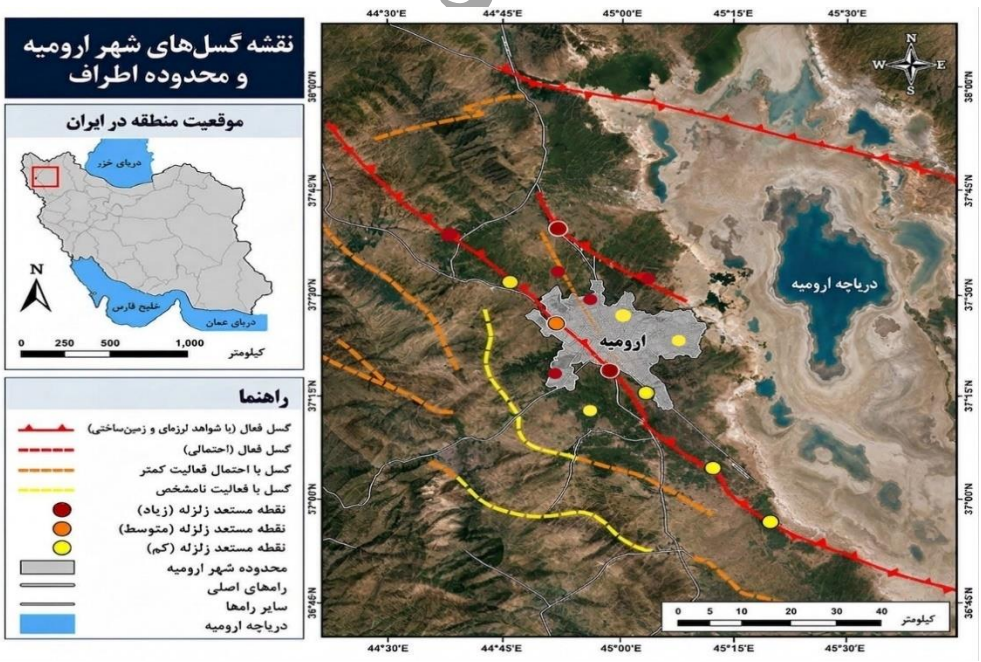
ارومیه از نظر قومی و مذهبی ترکیبی از آذری‌ها، کردها، فارس‌ها، آشوری‌ها و ارمنی‌ها با مذاهب شیعه، سنی و مسیحی است. همین تنوع، شبکه‌های اجتماعی–مذهبی، نهادهای دینی و هنجارهای همیاری را به سرمایه‌ای مهم برای مدیریت بحران تبدیل کرده است. محلات مورد بررسی شامل محلات مرزی و چندفرهنگی مانند بازارباش، نازلو، گوللر و محلات آشوری‌نشین و ارمنی‌نشین است.

انتخاب ارومیه به دلیل سه ویژگی انجام شد: آسیب‌پذیری بالای لرزه‌ای، ترکیب چندفرهنگی و سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی متمایز، و موقعیت مرزی همراه با محرومیت تاریخی و چالش‌های مدیریتی. این ویژگی‌ها ارومیه را بستری مناسب برای طراحی الگوی بومی مدیریت مشارکتی بحران زلزله مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی می‌سازد.

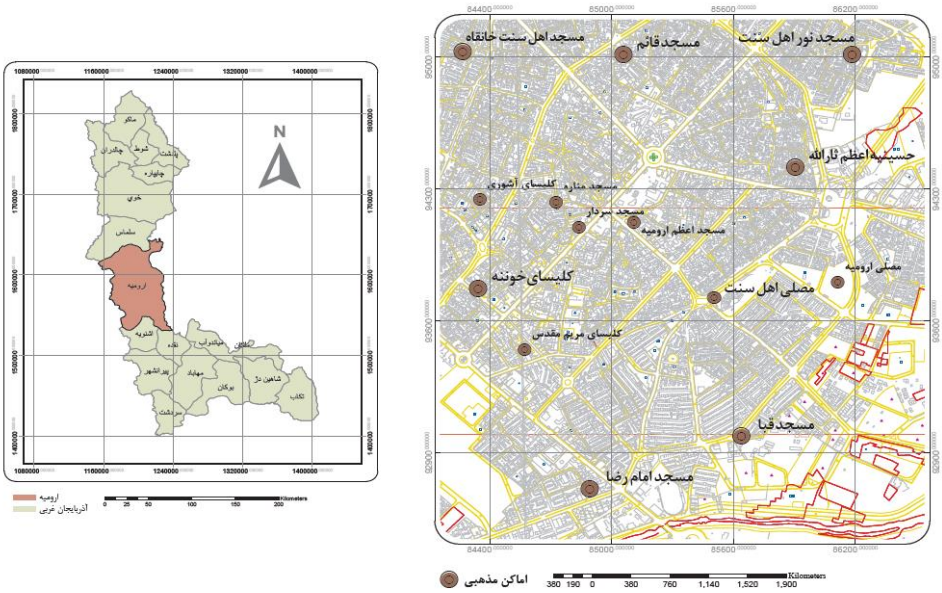
شکل ۱: نقشه منطقه مطالعاتی شهر ارومیه

Figure 1: Map of the Study Area, Urmia City

شکل ۲: نقشه گسل‌های شهر ارومیه و محدوده اطراف

Figure2: Fault map of Urmia City and surrounding area

شکل ۳: نقشه پایلوت سرمایه‌های دینی شهر ارومیه

Figure 3: Pilot Map of Religious Capitals in Urmia City

۶. یافته‌های پژوهش

در این بخش، فرآیند تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌های ارائه می‌شود. تحلیل داده‌ها بر اساس رویکرد نظام‌مند نظریه داده‌بنیاد و در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام گرفته است. جدول ۲ نمایی کلی از این فرآیند را نشان می‌دهد.

جدول۲: کدگذاری باز، محوری و انتخابی

Table 2: Open, Axial, and Selective Coding

کدگذاری انتخابی	کدهای محوری	کدگذاری باز	یک نمونه نقل‌قول مستقیم شاخص	مصاحبه شونده
شرایط علی	آسیب‌پذیری لرزه‌ای	قرارگیری بر گسل فعال، بافت فرسوده و تراکم جمعیتی بالا، نبود برنامه‌های مشارکتی و آموزشی برای آمادگی	ارومیه روی گسل فعال قرار داره و بافت فرسوده محلات مرزی مثل بازارباش و نازلو، واقعاً آسیب‌پذیرن. ما هر لحظه منتظر یه زلزله بزرگ هستیم، اما متأسفانه هیچ برنامه مشارکتی برای آمادگی وجود نداره و مردم هم آموزش ندیدن که وقتی زلزله اومد چطور باید باهم هماهنگ بشن.	۱-۳-۷-۹-۱۱
شرایط علی	محرومیت‌های تاریخی و مرزی	محرومیت تاریخی از زیرساخت‌های شهری، اتکا به شبکه‌های غیررسمی، بی‌اعتمادی به نهادهای دولتی	محلات مرزی ارومیه سال‌هاست از نظر زیرساخت‌های شهری و خدمات پایه محروم بودن. این محرومیت باعث شده مردم به خودشان متکی باشن و شبکه‌های غیررسمی قوی ایجاد کنن. اما این محرومیت‌ها، مدیریت بحران رسمی رو هم با اختلال مواجه کرده و مردم به نهادهای دولتی اعتماد ندارن.	۲-۴-۶-۸-۱۰-۱۳

کدگذاری انتخابی	کدهای محوری	کدگذاری باز	یک نمونه نقل‌قول مستقیم شاخص	مصاحبه شونده
شرایط علی	ظرفیت‌های شبکه‌های قومی و مذهبی	تنوع قومی و مذهبی، شبکه‌های خویشاوندی گسترده، ظرفیت‌های شناسایی‌نشده بسیج منابع	ارومیه یک شهر چندفرهنگی با اقوام و مذاهب مختلفه. همین تنوع، اگر درست مدیریت بشه، می‌تونه بزرگترین سرمایه‌ی ما در بحران باشه. شبکه‌های قومی و مذهبی، ارتباطات خویشاوندی گسترده‌ای دارن که می‌تونن در زمان زلزله خیلی سریع بسیج بشن. ولی متأسفانه هیچ‌کس این ظرفیت رو شناسایی نکرده.	۳–۷–۱۱–۱۴–۱۷
شرایط علی	اعتماد به رهبران دینی و ظرفیت نهادهای مذهبی	اعتماد عمومی به رهبران دینی، تجربه موفق همکاری بین‌مذهبی در بحران‌های گذشته، ظرفیت نهادهای دینی در سازماندهی	ما تجربه زلزله خوی رو داشتیم. اونجا دیدیم که مساجد و حسینیه‌ها و حتی کلیساها چطور مردم رو سازماندهی کردن. مردم به روحانیون و کشیش‌ها بیشتر از مدیران دولتی اعتماد دارن. این اعتماد، یک سرمایه‌ی عظیمه که می‌تونه تو مدیریت بحران خیلی مؤثر باشه، ولی هیچ‌وقت ازش استفاده نشده.	۵–۹–۱۲–۱۵–۱۸
شرایط علی	هنجارهای همیاری و میراث فرهنگی بومی	هنجارهای همیاری و مهمان‌نوازی، نادیده‌انگاری ظرفیت‌های فرهنگی در طرح‌های رسمی	فرهنگ همیاری و مهمان‌نوازی در محلات ارومیه خیلی قویه. وقتی زلزله بیاد، مردم بدون هیچ چشم‌داشتی به هم کمک می‌کنن، همسایه‌ها رو به خونه‌هاشون می‌برن. این میراث فرهنگی می‌تونه پایه یه سیستم مشارکتی قوی باشه. ولی متأسفانه این ظرفیت‌ها در هیچ طرح مدیریت بحرانی دیده نشده.	۶–۱۰–۱۴–۱۶–۱۸
شرایط علی	هویت محله‌ای و مرجعیت معتمدین به‌عنوان محرک مشارکت بحران	احساس تعلق به محله، هویت چندلایه محله‌ای–قومی–مذهبی، مرجعیت معتمدین محلی، نادیده‌انگاری هویت محله‌ای در برنامه‌های رسمی	در محلات قدیمی ارومیه مثل بازارباش و گوللر، مردم اول خودشان را اهل محله می‌دانند، بعد آذری یا کرد یا آشوری. همین تعلق محله‌ای باعث می‌شود در بحران، پیش از رسیدن نیروهای رسمی، اهالی به فکر هم باشند و معتمدین محله سریع‌تر از هر نهادی مردم را سازماندهی کنند. اما برنامه‌های مدیریت بحران، این هویت محله‌ای و نقش معتمدین محله را به رسمیت نمی‌شناسند.	۴–۸–۱۱–۱۳–۱۷
شرایط زمینه‌ای	هنجارهای فرهنگی–اجتماعی و تنوع جمعیتی	تنوع قومی–مذهبی (آذری، کرد، آشوری، ارمنی؛ شیعه، سنی، مسیحی)، فرصت‌ها و تهدیدهای تنوع، نادیده‌انگاری تنوع در برنامه‌ریزی	ارومیه یک شهر چندفرهنگی با تنوع قومی و مذهبی بالاست. آذری، کرد، آشوری، ارمنی با مذاهب شیعه، سنی، مسیحی در کنار هم زندگی می‌کنند. این تنوع هم می‌تواند سرمایه‌ای عظیم برای همبستگی در بحران باشد و هم در صورت بی‌توجهی، به شکاف‌های اجتماعی تبدیل شود. متأسفانه برنامه‌های مدیریت بحران، این واقعیت را نادیده گرفته‌اند.	۲–۶–۱۰–۱۴–۱۸

کدگذاری انتخابی	کدهای محوری	کدگذاری باز	یک نمونه نقل‌قول مستقیم شاخص	مصاحبه شونده
شرایط زمینه‌ای	ساختار متمرکز و سلسله‌مراتبی	تمرکزگرایی در تصمیم‌گیری، سلسله‌مراتب طولانی اداری، نبود تفویض اختیار به نهادهای محلی، نادیده‌گرفتن شوراهای محلی و معتمدان	ساختار مدیریت بحران در استان و شهرستان، کاملاً متمرکز و سلسله‌مراتبی است. همه تصمیم‌ها از مرکز استان گرفته می‌شود و هیچ‌گاه از ظرفیت‌های شوراهای محلی، معتمدان یا نهادهای مذهبی استفاده نشده. برای مدیریت بحران در محلات مرزی مثل بازارباش و نازلو، این تمرکزگرایی یک مانع بزرگ است.	۳–۷–۱۱–۱۵–۱۸
شرایط زمینه‌ای	چارچوب قانونی و مقررات دست‌وپاگیر	قوانین متمرکز و غیرمنعطف، تشریفات اداری طولانی، محدودیت‌های مالی و استخدامی، نبود اختیارات محلی در زمان بحران	نظام اداری و قوانین کشور، به‌شدت متمرکز و غیرمنعطف است. قوانین استخدامی، مالی و اداری اجازه نمی‌دهد که در زمان بحران، تصمیمات سریع و محلی گرفته شود. مثلاً برای استفاده از بودجه محلی یا جذب نیروهای داوطلب، باید از چندین مرجع اداری مجوز گرفت که این فرایند زمان‌بر است.	**۵–۹–۱۲–۱۶–۱۷**
شرایط زمینه‌ای	فرهنگ محافظه‌کار و ریسک‌گریز اداری–سازمانی	ترس از خطا و سرزنش، فقدان امنیت روانی، رویکرد محافظه‌کارانه، مقاومت در برابر مشارکت نهادهای غیررسمی	فرهنگ اداری و سازمانی در ایران، ریسک‌گریز و محافظه‌کار است. مدیران می‌ترسند که اگر تصمیم جدیدی بگیرند و اشتباه شود، تا آخر عمرشان مورد سرزنش قرار می‌گیرند. این فرهنگ باعث می‌شود که هیچ‌کس جرأت نوآوری و مشارکت دادن نهادهای غیررسمی را در مدیریت بحران نداشته باشد.	۴–۸–۱۳–۱۷–۱۸
شرایط زمینه‌ای	شرایط اقتصادی–سیاسی و امنیتی–مرزی	محدودیت‌های مرزی در دسترسی به تجهیزات و کمک‌ها، نگاه امنیتی به اقوام و مذاهب، کاهش اعتماد متقابل، تأخیر در ارسال کمک‌ها	ارومیه یک شهر مرزی است و این مرز بودن، همیشه چالش‌های امنیتی و سیاسی خاص خودش را داشته. محدودیت‌های مرزی، دسترسی به تجهیزات مدرن امدادی را دشوار کرده و گاهی کمک‌ها با تأخیر به محلات مرزی می‌رسد. همچنین، نگاه امنیتی به برخی اقوام و مذاهب، اعتماد متقابل را کاهش داده و کار را برای مدیریت مشارکتی سخت‌تر کرده است.	۲–۷–۱۱–۱۴–۱۷
شرایط زمینه‌ای	ویژگی‌های جغرافیایی و کالبدی–فضایی محلات مرزی	ترافیک و دسترسی دشوار، پراکندگی محلات مرزی، بافت فرسوده و معابر باریک، فاصله از مرکز شهر، اتکا به شبکه‌های محلی	ویژگی‌های جغرافیایی ارومیه، مثل ترافیک سنگین، پراکندگی محلات مرزی، فاصله‌ی زیاد برخی محلات از مرکز شهر، و ساختار معابر باریک در بافت فرسوده، مدیریت بحران را خیلی سخت می‌کند. در زمان زلزله، دسترسی امدادگران به محلاتی مثل بازارباش یا نازلو، با مشکلات جدی روبه‌رو می‌شود. مردم این محلات به شبکه‌های محلی خودشان متکی هستند و اگر این شبکه‌ها تقویت شوند، می‌توانند کمک بزرگی باشند.	۶–۱۰–۱۳–۱۶–۱۷
شرایط مداخله‌گر	همکاری میان‌قومی و میان‌مذهبی	همکاری بین‌مذهبی در بحران، تجربه موفق همکاری مسجد و کلیسا،	در زلزله خوی، ما تجربه همکاری بی‌نظیری بین مسجد جامع و کلیسای آشوری‌ها داشتیم. هر دو طرف بدون هیچ چشم‌داشتی به هم کمک کردند و این همکاری باعث شد	۵–۹–۱۳–۱۷–۱۸

کدگذاری انتخابی	کدهای محوری	کدگذاری باز	یک نمونه نقل‌قول مستقیم شاخص	مصاحبه شونده
	(تسهیل‌کننده)	سرعت‌بخشی به امدادرسانی، ضرورت نهادینه‌سازی همکاری‌ها	کمک‌ها خیلی سریع‌تر به دست نیازمندان برسد. اگر این همکاری در ارومیه هم نهادینه شود، می‌تواند بزرگترین سرمایه ما در بحران باشد.	
شرایط مداخله‌گر	بی‌اعتمادی نهادهای رسمی به اقلیت‌ها (ممانعت‌کننده)	بی‌اعتمادی نهادهای دولتی به اقلیت‌های قومی-مذهبی، نادیده‌انگاری ظرفیت‌های شبکه‌های محلی، مانع‌تراشی برای مشارکت	متأسفانه نگاه برخی مدیران ارشد استان به اقلیت‌های قومی و مذهبی، نگاه اعتمادآمیزی نیست. این بی‌اعتمادی باعث شده که ظرفیت‌های عظیم شبکه‌های آشوری، ارمنی و کرد در مدیریت بحران نادیده گرفته شود. وقتی خود مدیران به مردم اعتماد نداشته باشند، چگونه می‌توانند از آن‌ها برای مشارکت در بحران دعوت کنند؟	۲-۶-۱۰-۱۴-۱۶
شرایط مداخله‌گر	دخالت‌های سیاسی-امنیتی و کاهش اعتماد میان‌گروهی (ممانعت‌کننده)	کاهش اعتماد میان‌قومی، تنش‌های سیاسی و امنیتی در مناطق مرزی، چالش‌سازی برای مشارکت، ضرورت بازسازی اعتماد	در سال‌های اخیر، به دلیل برخی تنش‌های سیاسی و امنیتی در مناطق مرزی، ارتباطات میان‌قومی در ارومیه کاهش پیدا کرده و مردم کمتر به هم اعتماد دارند. این فضا، مدیریت مشارکتی را با چالش جدی مواجه کرده. برای بحران زلزله، ما نیاز به بازسازی اعتماد قبل از هر چیز داریم، وگرنه هیچ مشارکتی شکل نمی‌گیرد.	۳-۸-۱۲-۱۵-۱۷
شرایط مداخله‌گر	حمایت نهادهای رسمی از نهادهای غیررسمی (تسهیل‌کننده)	ظرفیت هیئت‌های مذهبی در مدیریت بحران، نبود حمایت نهادهای رسمی، آمادگی گروه‌های محلی برای مشارکت	ما در محله گوللر، یک هیئت مذهبی داریم که سال‌هاست برنامه‌های خیریه و همیاری برگزار می‌کند. این هیئت می‌تواند هسته اولیه مدیریت بحران محله باشد. اما تا امروز، هیچ‌کس از شهرداری یا فرمانداری با ما تماس نگرفته و هیچ حمایتی نشده. اگر این حمایت باشد، ما آماده‌ایم که در زمان بحران با تمام توان وارد میدان شویم.	۴-۷-۱۱-۱۴-۱۸
شرایط مداخله‌گر	نوسان‌های مدیریتی و سیاسی (ممانعت‌کننده)	نوسان‌های مدیریتی و سیاسی، بی‌ثباتی برنامه‌ها، تأخیر در اجرای طرح‌های مشارکتی، نیاز به ثبات مدیریتی	در زمان انتخابات یا تغییرات مدیریتی استان، همه‌چیز دچار تلاطم می‌شود و برنامه‌های مدیریت بحران به حاشیه می‌روند. این نوسان‌های مدیریتی باعث می‌شود که هیچ‌وقت یک برنامه پایدار و مشارکتی شکل نگیرد. ما نیاز به ثبات مدیریتی داریم تا بتوانیم سرمایه‌های اجتماعی و مذهبی را سازماندهی کنیم.	۱-۵-۹-۱۴-۱۶
شرایط مداخله‌گر	آموزش و تعاملات پیشینی میان‌گروهی (تسهیل‌کننده)	برگزاری جلسات مشترک میان‌قومی، افزایش اعتماد از طریق آموزش و تعامل، نیاز به تداوم و حمایت از	در محله نازلو که جمعیت کرد و آذری با هم زندگی می‌کنند، اگر قبل از بحران، جلسات مشترک و دوره‌های آموزشی برگزار شود، اعتماد میان‌این دو گروه افزایش می‌یابد. ما این تجربه را در برنامه‌های کوچک محلی داشتیم و دیدیم که	۶-۱۰-۱۲-۱۵-۱۸

پیش انتشار

کدگذاری انتخابی	کدهای محوری	کدگذاری باز	یک نمونه نقل‌قول مستقیم شاخص	مصاحبه شونده
		برنامه‌های مشارکتی	چقدر مؤثر است. اما این جلسات باید مستمر باشد و حمایت شود تا به نتیجه برسد.	
پدیده محوری: تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی	گروه‌های داوطلب محلی و خودجوشی مردمی	خودجوشی مردم در بحران، نقش همزمان نهادهای مذهبی مختلف، آمادگی مردم برای مشارکت، نیاز به سازماندهی	در محله ما، وقتی زلزله خوی اتفاق افتاد، بدون هیچ هماهنگی رسمی، مردم خودشان به میدان آمدند. مسجد محله، کلیسای ارمنی‌ها و هیئت حسینه‌ی محله، هر کدام نقش خودشان را ایفا کردند. این خودجوشی، یک سرمایه‌ی عظیم است که نشان می‌دهد مردم ارومیه آماده‌ی مشارکت هستند، فقط باید سازماندهی شوند.	۱-۴-۹-۱۳-۱۶
پدیده محوری: تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی	شبکه‌های غیررسمی همیاری و همسایگی	شبکه‌های همسایگی و خویشاوندی قوی، سرعت عمل در بحران، کارآمدی بیشتر از نهادهای رسمی	شبکه‌های همسایگی و خویشاوندی در محلات مرزی ارومیه، مثل محله نازلو و بازارباش، بسیار قوی است. وقتی بحران می‌آید، اولین کسانی که به کمک می‌آیند، همین همسایه‌ها و فامیل‌ها هستند. این شبکه‌های غیررسمی، سریع‌تر از هر نهاد دولتی عمل می‌کنند و می‌توانند جان‌های زیادی را نجات دهند.	۲-۷-۱۱-۱۸-۱۴
پدیده محوری: تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی	ظرفیت نهادهای دینی (مساجد، کلیساها، حسینیه‌ها) در بسیج منابع	کلیسا به عنوان مرکز اجتماعی و امدادی، اعتماد مردم به مراکز مذهبی، ضرورت تجهیز پیشینی مراکز مذهبی	تجربه ما در محله آشوری‌نشین نشان داده که کلیسا، نه تنها یک مرکز مذهبی، بلکه یک پایگاه اجتماعی و امدادی است. مردم در زمان بحران، اولین جایی که می‌روند، کلیساست. اگر ما از قبل، این مراکز را به عنوان پایگاه‌های امداد محلی تجهیز و سازماندهی کنیم، می‌توانیم در زمان زلزله خیلی مؤثرتر عمل کنیم.	۳-۷-۱۱-۱۵-۱۷
پدیده محوری: تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی	اعتماد عمومی به نهادهای دینی و معتمدان محلی	اعتماد عمومی به هیئت‌های مذهبی، سابقه‌ی طولانی فعالیت‌های خیریه، مراجعه‌ی مردم به هیئت‌ها در بحران	در محله گوللر، هیئت‌های مذهبی سال‌هاست که برنامه‌های خیریه و کمک‌رسانی برگزار می‌کنند. مردم به این هیئت‌ها اعتماد کامل دارند و وقتی بحران می‌آید، بدون معطلی به آن‌ها مراجعه می‌کنند. این اعتماد، یک دارایی گران‌بهاست که اگر در مدیریت بحران از آن استفاده شود، بسیاری از مشکلات حل می‌شود.	۴-۷-۱۲-۱۶-۱۷-
پدیده محوری: تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی	میراث مشترک همیاری و ظرفیت الگوسازی محله‌ای	همکاری بین‌مذهبی در بحران، کمرنگ شدن مرزهای مذهبی، تقویت پیشینی همکاری‌ها	در زلزله خوی، برای اولین بار دیدم که هیئت مذهبی محله ما با کلیسای ارمنی‌های محله مجاور، یک ستاد مشترک امداد تشکیل دادند. همه با تعجب می‌دیدند که امام جماعت و کشیش با هم کمک‌ها را تقسیم می‌کنند و هیچ تبعیضی بین شیعه و سنی و مسیحی نیست. این صحنه، اعتماد مردم به نهادهای دینی را چند برابر کرد و حتی باعث شد اختلافات قدیمی بین دو محله کمرنگ شود. اگر این نوع همکاری قبل از بحران نهادینه شود، می‌تواند به عنوان یک الگوی موفق در	۵-۹-۱۱-۱۴-۱۷

پیش انتشار

کدگذاری انتخابی	کدهای محوری	کدگذاری باز	یک نمونه نقل‌قول مستقیم شاخص	مصاحبه شونده
			کل استان معرفی شود..	
پدیده محوری: تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی-مذهبی	اعتماد بین‌قومی و بین‌مذهبی و همکاری فراگیر	میراث مشترک همیاری و مهمان‌نوازی، فراروی از تفاوت‌های قومی-مذهبی در بحران، ظرفیت الگوسازی برای سایر مناطق	مردم ارومیه، چه آذری، چه کرد، چه آشوری و چه ارمنی، یک فرهنگ مشترک همیاری و مهمان‌نوازی دارند. این میراث فرهنگی، یک سرمایه اجتماعی عظیم است که در زمان بحران می‌تواند همه تفاوت‌ها را کنار بزند. اگر ما بتوانیم این سرمایه را شناسایی، تقویت و سازماندهی کنیم، ارومیه می‌تواند الگویی برای مدیریت مشارکتی بحران در مناطق چندفرهنگی باشد.	۶-۱۰-۱۳-۱۵-۱۸
پیامدهای مثبت (سطح محله‌ای)	افزایش سرعت پاسخ و کاهش تلفات و خسارات	بازسازی سریع‌تر محلات دارای سرمایه اجتماعی قوی، کاهش آسیب‌های روانی و اجتماعی، بهبودی سریع‌تر در محلات مرزی	در محله ما بعد از زلزله، اولین چیزی که به چشم می‌آمد این بود که همسایه‌ها قبل از رسیدن نیروهای امدادی، خودشان خانه‌به‌خانه رفتند و کودکان و سالمندان را به نقاط امن منتقل کردند. همین اقدام ساده باعث شد تعداد مصدومان و آسیب‌های روانی به‌شدت کاهش پیدا کند و مردم احساس کنند تنها نیستند. این تجربه نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی محله، اگر قبل از بحران سازماندهی شود، می‌تواند سرعت پاسخ را چند برابر کند.	۲-۶-۱۰-۱۴-۱۷
پیامدهای مثبت (سطح نهادی)	بازسازی سریع‌تر و عادلانه‌تر با مشارکت نهادهای دینی	توزیع عادلانه‌تر کمک‌ها از طریق نهادهای مذهبی، سرعت بالاتر در امدادرسانی، اعتماد عمومی به نهادهای دینی	در بحران‌های گذشته، دیدیم که وقتی کمک‌ها از طریق مساجد، کلیساها و هیئت‌های مذهبی توزیع می‌شد، خیلی عادلانه‌تر و سریع‌تر از وقتی بود که ادارات دولتی این کار را انجام می‌دادند. مردم به این نهادها اعتماد دارند و می‌دانند که میان اقوام و مذاهب مختلف تبعیض قائل نمی‌شوند. این تجربه، یک ظرفیت ارزشمند برای مدیریت بحران ارومیه است.	۳-۷-۱۱-۱۵-۱۸
پیامدهای مثبت (سطح فرهنگی-اجتماعی)	کاهش اختلافات قومی-مذهبی و تقویت همبستگی اجتماعی	کاهش اختلافات قومی-مذهبی در بحران، شکل‌گیری همبستگی جدید، فرصت برای کاهش تنش‌های تاریخی	یکی از بهترین چیزهایی که در بحران‌های گذشته دیدم، این بود که وقتی مردم از اقوام و مذاهب مختلف در کنار هم برای کمک‌رسانی جمع می‌شدند، اختلافات قدیمی رنگ می‌باخت و یک همبستگی جدید شکل می‌گرفت. در ارومیه که گاهی تنش‌های قومی-مذهبی وجود دارد، این همبستگی می‌تواند یک فرصت طلایی برای کاهش اختلافات باشد.	۱-۵-۹-۱۳-۱۶
پیامدهای منفی	تشدید اختلافات	تبعیض در توزیع کمک‌ها،	متأسفانه در برخی بحران‌های گذشته، وقتی توزیع کمک‌ها از	۴-۸-۱۲-

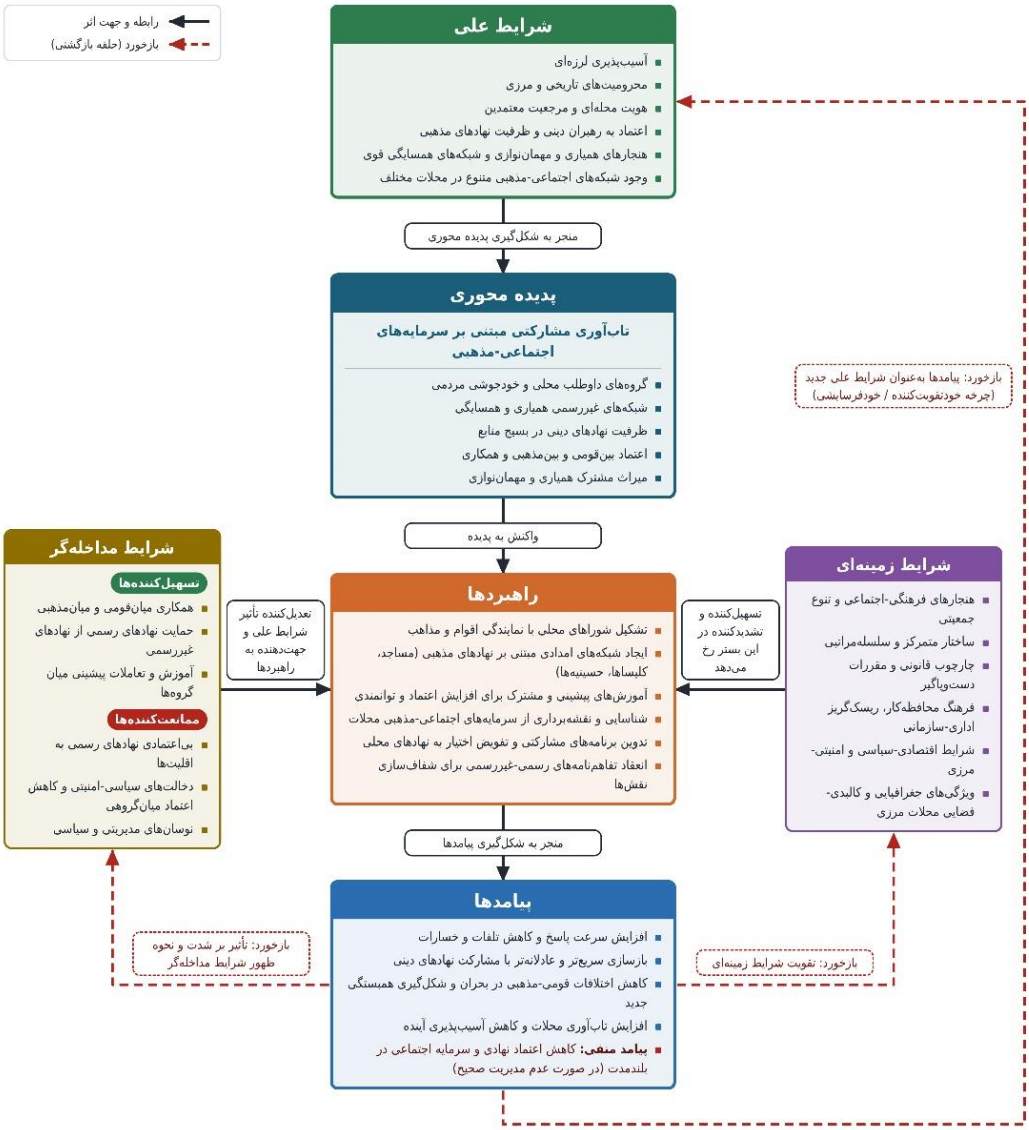
کدگذاری انتخابی	کدهای محوری	کدگذاری باز	یک نمونه نقل‌قول مستقیم شاخص	مصاحبه شونده
(سطح فرهنگی-اجتماعی)	قومی-مذهبی و تبعیض در توزیع کمک‌ها	کاهش اعتماد به دولت، تشدید اختلافات قومی-مذهبی	طریق نهادهای دولتی انجام می‌شد، برخی محلات و برخی اقوام احساس می‌کردند که به آن‌ها بی‌توجهی شده است. این بی‌عدالتی، باعث تشدید اختلافات و کاهش اعتماد مردم به دولت می‌شد. اگر ما نتوانیم یک نظام مشارکتی و عادلانه طراحی کنیم، بحران بعدی می‌تواند شکاف‌های اجتماعی را عمیق‌تر کند.	۱۶-۱۸
پیامدهای مثبت (سطح محله‌ای و نهادی)	افزایش تاب‌آوری محلات و کاهش آسیب‌پذیری آینده	بهبودی سریع‌تر با برنامه‌های مشارکتی قبلی، کاهش تنش و هرج‌ومرج، افزایش تاب‌آوری با الگوسازی	در مناطقی که قبل از بحران، برنامه‌های مشارکتی و آموزش‌های مشترک برگزار شده بود، مردم خیلی سریع‌تر و با کمترین تنش به شرایط عادی بازگشتند. اما در محلاتی که هیچ برنامه‌ای نداشتند، هرج و مرج، بی‌اعتمادی و اختلافات، روند بهبودی را کند می‌کرد. ارومیه می‌تواند با الگوسازی از این تجربیات، تاب‌آوری خود را به طور قابل توجهی افزایش دهد.	۲-۷-۱۲-۱۴-۱۷
پیامدهای منفی (سطح نهادی و اجتماعی)	کاهش اعتماد نهادی و سرمایه اجتماعی در بلندمدت	بی‌اعتمادی به عنوان مانع مشارکت، خطر شکاف‌های عمیق‌تر در بحران، دشواری بازسازی سرمایه اجتماعی ازدست‌رفته	یکی از نگرانی‌های جدی من این است که اگر قبل از بحران، اعتماد میان‌اقوام و مذاهب را بازسازی نکنیم، یک زلزله بزرگ می‌تواند به جای همبستگی، به شکاف‌های عمیق‌تری منجر شود. ما در ارومیه شاهد بوده‌ایم که چگونه بی‌اعتمادی و سوءظن، کار جمعی را مختل می‌کند. سرمایه اجتماعی، اگر از دست برود، بازسازی اش سال‌ها طول می‌کشد.	۶-۱۰-۱۳-۱۵-۱۷
راهبردها	تشکیل شوراهای مدیریت بحران محلی فراگیر	تشکیل شوراهای محلی با نمایندگی اقوام و مذاهب، تهیه برنامه‌های آمادگی و آموزش، هماهنگی پیشینی برای زمان بحران	ما پیشنهاد می‌دهیم که قبل از وقوع بحران، یک شورای مدیریت بحران محله‌ای با حضور نمایندگان اقوام و مذاهب مختلف در هر محله تشکیل شود. این شورا می‌تواند شامل امام جماعت مسجد، کشیش کلیسا، معتمدان محلی و نمایندگان هیئت‌های مذهبی باشد. این شورا وظیفه دارد برنامه‌های آمادگی، آموزش و هماهنگی را برای زمان بحران طراحی کند.	۲-۶-۱۰-۱۴-۱۷
راهبردها	ایجاد شبکه‌های امدادی مبتنی بر نهادهای مذهبی	استفاده از مساجد، کلیساها و حسینیه‌ها به عنوان پایگاه‌های امدادی، تجهیز مراکز مذهبی، آموزش داوطلبان محلی	ما می‌توانیم از ظرفیت مساجد، حسینیه‌ها، کلیساها و تکایا به عنوان پایگاه‌های امداد محلی استفاده کنیم. این مراکز در بافت محلات قرار دارند و مردم به آن‌ها اعتماد دارند. با تجهیز این مراکز به امکانات اولیه امدادی و آموزش داوطلبان، می‌توانیم شبکه‌ای از پایگاه‌های امداد غیررسمی و مردمی ایجاد کنیم که در زمان زلزله به کمک دولت بیایند.	۳-۷-۱۱-۱۵-۱۸
راهبردها	آموزش‌های پیشینی و مشترک	برگزاری دوره‌های آموزشی مشترک برای همه اقوام و	یکی از راهکارهای مؤثر، برگزاری دوره‌های آموزشی مشترک برای اقوام و مذاهب مختلف است. وقتی مردم از اقوام	۱-۵-۱۰-۱۳-۱۸

پیش انتشار

کدگذاری انتخابی	کدهای محوری	کدگذاری باز	یک نمونه نقل‌قول مستقیم شاخص	مصاحبه شونده
	برای افزایش اعتماد و توانمندی	مذاهب، افزایش اعتماد میان‌گروهی، آموزش مهارت‌های امدادی و هماهنگی	مختلف در کنار هم آموزش می‌بینند، اعتمادشان به هم بیشتر می‌شود و در زمان بحران بهتر می‌توانند همکاری کنند. این آموزش‌ها می‌تواند شامل امداد و نجات، کمک‌های اولیه، و نحوه‌ی هماهنگی در زمان بحران باشد.	
راهبردها	شناسایی و نقشه‌برداری از سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی محلات	تهیه نقشه‌ی سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی محلات، شناسایی ظرفیت‌های موجود، جلوگیری از موازی‌کاری در بحران	ما نیاز به تهیه‌ی یک نقشه سرمایه‌های اجتماعی و مذهبی برای هر محله داریم. مثلاً بدانیم در محله بازارباش، کدام مسجد فعال‌تر است، کدام هیئت مذهبی ظرفیت بیشتری دارد، کلیساهای آشوری و ارمنی چه امکاناتی دارند. با این نقشه، در زمان بحران می‌دانیم از کجا و از چه کسانی کمک بگیریم و از موازی‌کاری جلوگیری کنیم.	۳–۸–۱۳–۱۶–۱۸
راهبردها	تدوین برنامه‌های مشارکتی و تفویض اختیار به نهادهای محلی	طراحی برنامه‌های مشارکتی از پایین به بالا، استفاده از نظرات نهادهای محلی، تفویض اختیار به شوراهای محلی	پیشنهاد من این است که برنامه‌های مدیریت بحران، به‌جای رویکرد متمرکز و بالا به پایین، با رویکرد پایین به بالا و مشارکتی طراحی شود. یعنی از نظرات شوراهای محلی، معتمدان، روحانیون و کشیش‌ها در تدوین برنامه‌ها استفاده شود و اختیارات لازم به آنها داده شود تا بتوانند در زمان بحران تصمیمات سریع و محلی بگیرند.	۵–۹–۱۱–۱۴–۱۷
راهبردها	انعقاد تفاهم‌نامه‌های رسمی–غیررسمی برای شفاف‌سازی نقش‌ها	امضای تفاهم‌نامه بین نهادهای رسمی و غیررسمی، تعیین نقش و مسئولیت هر نهاد، جلوگیری از سردرگمی در بحران	ما باید قبل از بحران، تفاهم‌نامه‌هایی بین نهادهای دولتی و نهادهای غیررسمی مثل مساجد، کلیساها، هیئت‌های مذهبی و سمن‌های محلی امضا کنیم تا نقش هر کدام در زمان بحران مشخص شود. این تفاهم‌نامه‌ها می‌تواند شامل تعهدات، مسئولیت‌ها و منابع هر طرف باشد و از سردرگمی و موازی‌کاری در زمان بحران جلوگیری کند.	۶–۱۰–۱۳–۱۴–۱۸

– مدل نظری برخاسته از داده‌های پژوهش (مدل پارادایمی پژوهش)

شکل ٤، مدل پارادایمی نهایی پژوهش را به تصویر می‌کشد. این مدل، مقوله‌های شناسایی‌شده را در شش طبقه اصلی (شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، پدیده محوری، راهبردها، شرایط مداخله‌گر و پیامدها) سازمان می‌دهد و ارتباط میان آن‌ها را بر پایه یافته‌های جدول ۲ به‌صورت یکپارچه ترسیم می‌نماید.

شکل٤: مدل نظری برخاسته از داده‌ها (مدل پارادایمی)

Figure 4: Theoretical model emerging from the data (paradigmatic model)

- داستان شکل‌گیری «تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی»

داستان نظری این پژوهش از یک تنش بنیادین آغاز می‌شود: شهر ارومیه هم‌زمان با آسیب‌پذیری لرزه‌ای (قرارگیری بر گسل فعال و بافت فرسوده) و محرومیت تاریخی–مرزی (کمبود زیرساخت، اتکای اجباری به شبکه‌های غیررسمی و بی‌اعتمادی به نهادهای دولتی) روبه‌روست؛ ترکیبی که در این پژوهش «آسیب‌پذیری مضاعف مرزی» نامیده می‌شود و در کنار نبود برنامه‌های مشارکتی آمادگی، شکاف میان نیاز محلی و ظرفیت

پاسخ رسمی را می‌گشاید. این شکاف، شرط علی آغازگر است؛ اما پدیده محوری را به‌خودی‌خود نمی‌سازد، بلکه جست‌وجوی پاسخی جایگزین را فعال می‌کند که در همان بافت نهفته است: تنوع قومی–مذهبی، شبکه‌های خویشاوندی و همسایگی، اعتماد به رهبران دینی، تجربه همکاری مسجد و کلیسا و هنجارهای همیاری، منابعی هستند که در بحران بسیج می‌شوند.

مکانیسم نخست، «بسیج پیوندی» است که اقدام سریع درون‌محله‌ای را ممکن می‌کند، اما در غیاب پیوند میان‌گروهی به انحصار منابع در گروه خودی می‌انجامد. آنچه این بسیج را به تاب‌آوری مشارکتی ارتقا می‌دهد، «هاب‌زنی» نهادهای دینی است: مسجد، حسینیه، کلیسا و هیئت مذهبی به‌واسطه اعتماد و مشروعیت فرهنگی، گره‌های مرکزی شبکه می‌شوند و مکانیسم «تبدیل سرمایه» را فعال می‌کنند؛ یعنی سرمایه پیوندی (اعتماد درون‌گروهی) از طریق هاب دینی به سرمایه پل‌زن (همکاری میان‌اقوامی و میان‌مذهبی) و سپس به سرمایه اتصالی (ارتباط با نهادهای رسمی) تبدیل می‌شود. تجربه همکاری مسجد و کلیسا در زلزله خوی، نمونه عینی همین تبدیل است. پدیده محوری پژوهش، «تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی»، دقیقاً همین ظرفیت پویای تبدیل است، نه مجموعه‌ای ایستا از منابع. این تبدیل مشروط و زمینه‌مند است: شرایط زمینه‌ای (تمرکزگرایی، قوانین غیرمنعطف، فرهنگ محافظه‌کار و نگاه امنیتی به اقلیت‌ها) به‌عنوان فیلترهای بازدارنده عمل می‌کنند و در بدترین حالت، هاب دینی را از اتصال به ساختار رسمی به مکانیسم دفاعی و انزواطلبانه سوق می‌دهند و سرمایه اجتماعی را به «جنبه تاریک» آن (تبعیض، کاهش اعتماد و تعمیق شکاف) می‌لغزانند؛ در مقابل، شرایط مداخله‌گر تسهیل‌کننده (همکاری بین‌مذهبی، حمایت نهادهای رسمی و آموزش پیشینی) مسیر تبدیل را هموار می‌کنند.

راهبردهای پژوهش، پاسخ عملی به همین تعدیل‌گری‌اند و هر یک به یک مکانیسم مشخص گره خورده‌اند: شوراهای محلی فراگیر، پل‌زنی را نهادینه می‌کنند؛ شبکه‌های امدادی مبتنی بر مساجد و کلیساها، هاب‌های دینی را به پایگاه عملیاتی متصل می‌سازند؛ آموزش مشترک و آیین‌های جمعی، سرمایه شناختی و پل‌زن را تقویت می‌کنند؛ نقشه سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی، بعد فضایی و محله‌محور را وارد تحلیل می‌کند؛ و تفویض اختیار و تفاهم‌نامه‌های رسمی–غیررسمی، سرمایه اتصالی را به سطح هماهنگی نهادی ارتقا می‌دهند. پیامدها نیز دووجهی و بازخوردی‌اند: در مسیر مثبت، پاسخ سریع‌تر، بازسازی عادلانه‌تر، کاهش تنش و همبستگی جدید، اعتماد و سرمایه را تقویت می‌کند و حلقه‌ای خودتقویت‌کننده می‌سازد؛ در مسیر منفی، تبعیض و کاهش اعتماد، سرمایه را فرسوده و ظرفیت بسیج آینده را تضعیف می‌کند و حلقه‌ای خودفرسایشی را فعال می‌سازد.

بنابراین، داستان نظری این پژوهش یک خط نیست، یک چرخه است: شرایط علی سرمایه‌ها را فعال می‌کنند، هاب‌های دینی آن‌ها را تبدیل می‌کنند، شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر مسیر تبدیل را تعدیل می‌کنند، راهبردها مکانیسم‌ها را نهادینه می‌سازند و پیامدها به‌صورت بازخوردی، شرایط دور بعد را بازتولید یا فرسوده می‌کنند.

- نقشه تحول کدها از سطح باز تا مدل پارادایمی

جدول ۳ با عنوان «نقشه تحول کدها» و با درج شمارش دقیق کدها، به‌منظور روشن‌سازی فرایند انتزاع داده‌ها و تشریح نحوه تبدیل کدهای خام مصاحبه‌ها به مقوله‌های نظری تدوین شده است. این جدول، سیر تحلیل پژوهش را از کدگذاری باز به کدگذاری محوری و در نهایت کدگذاری انتخابی به صورتی مختصر، مستند و قابل راستی‌آزمایی نمایان می‌سازد.

جدول۳: نقشه تحول کدها

Table 3: Code Transformation Map

مقوله انتخابی	تعداد کدهای محوری	تعداد کدهای باز پشتیبان	نمونه عینی یک مسیر تحول (کد باز← کد محوری← مقوله انتخابی)
شرایط علی	٦	٢٤	«اعتماد عمومی به رهبران دینی، تجربه موفق همکاری بین‌مذهبی در بحران‌های گذشته، ظرفیت نهادهای دینی در سازماندهی» ← «اعتماد به رهبران دینی و ظرفیت نهادهای مذهبی» ← شرایط علی
شرایط زمینه‌ای	٦	٢٠	«تمرکزگرایی در تصمیم‌گیری، سلسله‌مراتب طولانی اداری، نبود تفویض اختیار به نهادهای محلی» ← «ساختار مدیریت متمرکز» ← شرایط زمینه‌ای
شرایط مداخله‌گر	٦	٢٢	«همکاری بین‌مذهبی در بحران، تجربه موفق همکاری مسجد و کلیسا» ← «همکاری میان‌قومی و میان‌مذهبی» ← شرایط مداخله‌گر
پدیده محوری	٦	٢٨	«گروه‌های داوطلب محلی، تقسیم مسئولیت‌ها، نبود حمایت رسمی» ← «ظرفیت‌های مشارکتی محلات» ← پدیده محوری
راهبردها	٦	٣٠	«تشکیل شوراهای محلی فراگیر، استفاده از ظرفیت مساجد و کلیساها، برگزاری آیین‌های مشترک» ← «راهبردهای فرهنگی-مذهبی و ساختاری» ← راهبردها
پیامدها	٦	٢٦	«افزایش سرعت پاسخ، کاهش تلفات، بازسازی سریع‌تر، تقویت همبستگی» ← «پیامدهای مثبت مشارکت» ← پیامدها

-تفکیک تحلیلی سرمایه اجتماعی و سرمایه مذهبی و نحوه پیوند آن‌ها در مدل نهایی

جدول ٤ با هدف شفاف‌سازی تفکیک تحلیلی دو نوع سرمایه و جلوگیری از اختلاط مفهومی آن‌ها تدوین شده است. در این جدول، کدهای محوری بر اساس نوع سرمایه (سرمایه اجتماعی عمومی، سرمایه مذهبی یا هم‌پوشان)، سازوکار شبکه‌ای (پیوندی، پل‌زن و هاب‌زنی/اتصالی) و جایگاه آن‌ها در مدل پارادایمی (شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، پدیده محوری، راهبردها و پیامدها) طبقه‌بندی شده‌اند. این جدول نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی عمدتاً

بستر عمومی همیاری و هماهنگی را فراهم می‌کند، در حالی که سرمایه مذهبی می‌تواند به‌عنوان هاب شبکه‌ای و منبع اعتماد و مشروعیت، شبکه‌های درون‌گروهی را به همکاری میان‌گروهی و اتصال به نهادهای رسمی تبدیل کند. همچنین، هم‌پوشانی برخی کدها نشان‌دهنده پیوند تحلیلی دو سرمایه است، نه یکسان‌انگاری آن‌ها.

جدول ٤: تفکیک کدها و نحوه پیوند آن‌ها در مدل نهایی

Table 4: Breakdown of codes and how they are linked in the final model

ردیف	مقوله/کد محوری	نمونه کدهای باز	نوع سرمایه	سازوکار شبکه‌ای	جایگاه در مدل	نحوه پیوند در مدل نهایی
۱	ظرفیت نهادهای دینی و اعتماد به رهبران	مسجد، حسینیه، کلیسا، هیئت مذهبی، اعتماد به روحانی/کشیش	سرمایه مذهبی (نهادی/ارتباطی) + سرمایه اجتماعی ارتباطی	هاب‌زنی و پیوندی	شرایط علی/پدیده محوری	نهاد دینی به‌عنوان هاب، اعتماد درون‌گروهی را به همکاری بین‌گروهی و اتصال به نهادهای رسمی تبدیل می‌کند.
۲	شبکه‌های خویشاوندی و همسایگی	همیاری همسایگان، شبکه خویشاوندی، گروه‌های داوطلب محلی	سرمایه اجتماعی پیوندی (ساختاری/شناختی)	پیوندی	شرایط علی/پدیده محوری	پایه بسیج سریع محلی؛ در تعامل با هاب مذهبی به اقدام جمعی سازمان‌یافته تبدیل می‌شود.
۳	تنوع قومی–مذهبی و همکاری بین‌گروهی	آذری/کرد/آشوری/ارمنی؛ شیعه/سنی/مسیحی؛ همکاری مسجد و کلیسا	سرمایه اجتماعی پل‌زن + سرمایه مذهبی بین‌مذهبی	پل‌زنی	شرایط علی/مداخله‌گر	پل بین گروه‌ها؛ کاهش تنش و توزیع عادلانه‌تر کمک؛ در صورت مدیریت‌نشدن به شکاف اجتماعی تبدیل می‌شود.
٤	هنجارهای همیاری، مهمان‌نوازی	میراث همیاری، مهمان‌نوازی، هویت محله‌ای	سرمایه اجتماعی شناختی (با ریشه فرهنگی–مذهبی)	پیوندی/هویتی	شرایط زمینه‌ای/علی	انگیزه و جهت اقدام جمعی را فراهم و اعتماد را

پیش انتشار

ردیف	مقوله/کد محوری	نمونه کدهای باز	نوع سرمایه	سازوکار شبکه‌ای	جایگاه در مدل	نحوه پیوند در مدل نهایی
	و تعلق محله‌ای					تسهیل می‌کند.
۵	شوراهای محلی فراگیر و معتمدان	شورای بحران محله، معتمد محلی، نمایندگان اقوام و مذاهب	سرمایه اجتماعی ساختاری + اتصالی	پل‌زنی و اتصالی	راهبرد	شبکه غیررسمی را به نهاد مشارکتی تبدیل و به ساختار رسمی متصل می‌کند.
٦	تفاهم‌نامه و تفویض اختیار	تفاهم رسمی–غیررسمی، تفویض اختیار، حمایت نهاد رسمی	سرمایه اجتماعی اتصالی	اتصالی/هاب‌زنی	راهبرد/مداخله‌گر	هاب‌های محلی را به ساختار رسمی متصل و مانع تمرکزگرایی را کاهش می‌دهد.
۷	آموزش مشترک و نقشه سرمایه	آموزش مشترک اقوام و مذاهب، نقشه سرمایه اجتماعی–مذهبی	سرمایه اجتماعی پل‌زن/شناختی + سرمایه مذهبی	پل‌زنی	راهبرد	اعتماد میان‌گروهی را افزایش و هاب‌های موجود را برای جلوگیری از موازی‌کاری شناسایی می‌کند.
۸	بی‌اعتمادی نهادی و دخالت امنیتی	بی‌اعتمادی به اقلیت‌ها، نگاه امنیتی، کاهش اعتماد	مانع تبدیل سرمایه	گسست اتصالی/تضعیف پل‌زنی	مداخله‌گر منفی	سرمایه اجتماعی–مذهبی را به شکاف، تبعیض و کاهش اعتماد تبدیل می‌کند.

۷. بحث

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکردی کیفی و بهره‌گیری از نظریه داده‌بنیاد، درصدد طراحی الگویی بومی برای مدیریت مشارکتی بحران زلزله در محلات چندفرهنگی مرزی بر پایه سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی بود. یافته‌ها نشان داد که پدیده محوری در بافت محلات چندفرهنگی ارومیه، «تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی» است که از طریق شش مؤلفه اصلی تجلی می‌یابد: گروه‌های داوطلب محلی، شبکه‌های غیررسمی همیاری، ظرفیت نهادهای دینی، اعتماد بین‌قومی و بین‌مذهبی، میراث مشترک همیاری، و ظرفیت الگوسازی. این یافته با پژوهش‌های پیشین که بر نقش سرمایه اجتماعی در تاب‌آوری شهری تأکید کرده‌اند (Aldrich, 2011; Panday et al., 2021) همسو است، اما در دو جهت آن را تعمیق و متمایز می‌کند: نخست، تأکید هم‌زمان بر سرمایه مذهبی در کنار سرمایه اجتماعی

پیش انتشار

عمومی؛ و دوم، لحاظ‌کردن ویژگی‌های خاص محلات مرزی چندفرهنگی.

در سطح بین‌المللی، آلدریچ (۲۰۱۱) در مطالعه زلزله کوبه ژاپن نشان داد که شبکه‌های اجتماعی متراکم، نرخ بهبودی سریع‌تری را رقم می‌زنند. پاندا و همکاران (۲۰۲۱) نیز در نپال بر نقش اعتماد بین‌فردی و مشارکت مدنی تأکید کردند. یافته‌های پژوهش حاضر این ادبیات را تأیید می‌کند، اما نشان می‌دهد که در بافت چندفرهنگی و مذهبی ارومیه، سرمایه مذهبی (مساجد، کلیساها، حسینیه‌ها) و شبکه‌های غیررسمی قومی، نقش محوری و متمایزی در بسیج سریع منابع، توزیع عادلانه کمک‌ها و کاهش تنش‌های میان‌گروهی ایفا می‌کنند. این یافته با مطالعاتی مانند نوردین (۲۰۲٤) درباره سازمان‌های مذهبی اسلامی در اندونزی و اوکی‌یر و همکاران (۲۰۲٤) درباره سازمان‌های مبتنی بر ایمان در غنا همسو است. همچنین، پژوهش حاضر با نظریه سرمایه اجتماعی پاتنام (Putnam , 2000) و نظریه تاب‌آوری اجتماع‌محور نوریس و همکاران (Norris et al, 2008) حمایت می‌شود؛ با این تفاوت که «چسب اجتماعی» در این بافت، نه فقط از روابط مدنی، بلکه از مناسک، هویت مذهبی و مرجعیت رهبران دینی نیز تغذیه می‌کند.

در سطح داخلی، مطالعات پیشین عمدتاً بر ابعاد کالبدی و سازه‌ای تاب‌آوری یا سرمایه اجتماعی عمومی متمرکز بوده‌اند (آروین و همکاران، ۱۳۹۷؛ احمدی و همکاران، ۱۳۹۹؛ خدمت‌زاده و همکاران، ۱٤۰۰؛ قاسمی و صالحی، ۱٤۰۲؛ قریشی و نقیبی، ۱٤۰۲). یافته‌های این پژوهش ضمن تأیید آسیب‌پذیری بالای بافت فرسوده و تراکم جمعیتی ارومیه، بر ضرورت توجه به ظرفیت‌های مغفول نهادهای دینی و شبکه‌های غیررسمی تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که مدیریت بحران در این محلات بدون شناسایی و سازماندهی این ظرفیت‌ها ناقص خواهد بود. به‌ویژه، مفهوم «محرومیت مضاعف مرزی» (تأخیر در امدادرسانی رسمی و اتکای اجباری به شبکه‌های غیررسمی)، «بی‌اعتمادی نهادی به اقلیت‌ها»، «فرهنگ محافظه‌کار و ریسک‌گریز اداری» و «ویژگی‌های جغرافیایی و کالبدی» از جمله ابعادی هستند که در ادبیات غربی کمتر دیده می‌شوند و ریشه در ساختار اداری–سیاسی و فرهنگی ایران دارند. این یافته‌ها ضرورت بازنگری در قوانین متمرکز، تفویض اختیار به نهادهای محلی و اصلاح فرهنگ سازمانی را آشکار می‌سازند.

یافته‌های فضایی این پژوهش با جهت‌گیری‌های قانونی و سیاستی کشور نیز هم‌راستاست. قانون مدیریت بحران کشور (مصوب ۱۳۹۸) و آیین‌نامه‌های اجرایی آن، بر تشکیل شوراهای مدیریت بحران در سطوح مختلف و هماهنگی بین‌بخشی و مشارکت نهادهای محلی تأکید دارد. با این حال، داده‌های محله‌محله نشان می‌دهد که اجرای این چارچوب قانونی در سطح محلات چندفرهنگی مرزی، نیازمند شناسایی فضایی سرمایه‌های دینی و اتصال آن‌ها به شوراهای رسمی است. بنابراین، «نقشه پایلوت سرمایه‌های دینی» می‌تواند به‌عنوان ابزار اجرایی برای تحقق اهداف مشارکتی قانون مدیریت بحران کشور و اسناد بالادستی مرتبط با کاهش خطر سوانح در محلات مرزی به کار گرفته شود.

یافته‌های این پژوهش در چهار محور مفهومی–نظری، زمینه‌ای–بومی، سازوکاری و کاربردی–سیاستی، مرزهای

دانش موجود را گسترش می‌دهد. از منظر نظری، با تفکیک تحلیلی سرمایه اجتماعی و مذهبی و تبیین سازوکار «هاب‌زنی» نهادهای دینی در بافت چندفرهنگی، نشان می‌دهد که این نهادها با تبدیل سرمایه پیوندی (اعتماد درون‌گروهی) به سرمایه پل‌زن (همکاری میان‌گروهی) و اتصالی (ارتباط با ساختار رسمی)، خلأ نظری کارکرد دوگانه سرمایه‌ها (ظرفیت بسیج در برابر خط شکاف) را پر می‌کنند. از منظر زمینه‌ای، مفهوم «تاب‌آوری مشارکتی میان‌گروهی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی» را در بافت مرزی ارومیه صورت‌بندی کرده و نشان می‌دهد چگونه عواملی چون «محرومیت مضاعف مرزی»، «تمرکزگرایی اداری» و «نگاه امنیتی به اقلیت‌ها» می‌توانند این سرمایه‌ها را به‌جای همبستگی، به شکاف و تبعیض تبدیل کنند؛ سازوکاری که در ادبیات بین‌المللی کمتر مفهوم‌سازی شده است. سرانجام، از منظر کاربردی، مدل و راهبردهای عملیاتی ارائه‌شده (شوراهای محلی فراگیر، شبکه‌های امدادی مبتنی بر نهادهای دینی، آموزش مشترک، نقشه سرمایه‌ها، تفویض اختیار و تفاهم‌نامه‌های رسمی–غیررسمی)، چارچوبی اجرایی و یکپارچه برای گذار از مدیریت متمرکز به حکمروایی اجتماع‌محور و فرهنگ‌محور فراهم می‌آورد که در پژوهش‌های پیشین به‌صورت منسجم ارائه نشده بود.

اگرچه یافته‌ها بر نقش سازنده سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی در تاب‌آوری تأکید دارند، اما در بافت چندفرهنگی ارومیه این سرمایه‌ها ماهیتی خنثی ندارند و در صورت مدیریت‌نشدن، «جنبه تاریک» آن‌ها در سه سازوکار بروز می‌کند: نخست، تقویت پیوندهای درون‌گروهی به قیمت تضعیف پل‌های میان‌گروهی که به تبعیض در توزیع کمک‌ها و تعمیق شکاف‌های قومی–مذهبی می‌انجامد؛ دوم، ابزاری‌سازی و سیاسی–امنیتی‌شدن شبکه‌ها که آن‌ها را از کانال همکاری با ساختار رسمی به مکانیسم‌های دفاعی و انزواطلبانه تبدیل می‌کند؛ و سوم، خطر طرد اقلیت‌های مذهبی (مانند آشوری‌ها و ارمنی‌ها) در سازوکارهای مشارکتی نظیر شوراهای محلی در صورت غلبه منطق اکثریت. بر این اساس، مدیریت اثربخش بحران زلزله نه‌تنها مستلزم بسیج این سرمایه‌هاست، بلکه نیازمند سازوکارهای نهادی نظیر شفافیت در توزیع منابع، تضمین مشارکت اقلیت‌ها و کاهش مداخلات سیاسی–امنیتی است تا از تبدیل این سرمایه‌ها از یک «فرصت طلایی» به «تهدید جدی» برای انسجام اجتماعی جلوگیری شود.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف طراحی الگوی بومی برای مدیریت مشارکتی بحران زلزله در محلات چندفرهنگی مرزی بر پایه سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی شهر ارومیه انجام شد. با استفاده از روش نظریه داده‌بنیاد و مصاحبه با ۱۸ خبره، مدلی مفهومی مشتمل بر شرایط علی، پدیده محوری، راهبردها، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر و پیامدها تدوین گردید. یافته‌ها نشان داد که پدیده محوری در بافت محلات چندفرهنگی ارومیه، «تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی» است که از طریق شش مؤلفه اصلی (گروه‌های داوطلب محلی، شبکه‌های غیررسمی همیاری، ظرفیت نهادهای دینی، اعتماد بین‌قومی و بین‌مذهبی، میراث مشترک همیاری، و ظرفیت الگوسازی) تجلی می‌یابد.

الگوی پیشنهادی نشان می‌دهد که مدیریت اثربخش بحران زلزله در محلات چندفرهنگی مرزی نیازمند شناسایی، تقویت و سازماندهی سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی، جلب اعتماد، تفویض اختیار به نهادهای محلی و دینی، تشکیل شوراهای محلی فراگیر، و ادغام شبکه‌های غیررسمی در نظام رسمی مدیریت بحران است. این امر مستلزم تحولی بنیادین از رویکردهای متمرکز و کالبدی به سوی حکمروایی اجتماع‌محور، فرهنگ‌محور و مشارکتی است.

بر اساس یافته‌ها، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

الف– پیشنهادهای کاربردی برای مدیران سازمان‌های دولتی و محلی:

– تشکیل «شورای مدیریت بحران محله‌ای»: ایجاد نهادی متشکل از نمایندگان اقوام و مذاهب (امام جماعت، کشیش، معتمدان محلی و نمایندگان هیئت‌های مذهبی) برای طراحی برنامه‌های آمادگی، آموزش و هماهنگی پیش از بحران.

– ایجاد شبکه‌های امدادی مبتنی بر نهادهای مذهبی: تجهیز مساجد، کلیساها و حسینیه‌ها به عنوان پایگاه‌های امداد محلی و آموزش داوطلبان محلی برای کمک در زمان زلزله.

– تدوین «نقشه سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی» محلات: شناسایی ظرفیت‌های موجود در هر محله (مانند هیئت‌های فعال، شبکه‌های خویشاوندی قوی، کلیساهای دارای امکانات) برای جلوگیری از موازی‌کاری و تسریع در امدادرسانی.

– برگزاری دوره‌های آموزش مشترک و مستمر: برگزاری کارگاه‌های امداد و نجات و هماهنگی بحران برای اقوام و مذاهب مختلف به منظور افزایش اعتماد میان‌گروهی و تقویت همبستگی اجتماعی.

ب– پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاران کلان (دولت مرکزی و نهادهای قانون‌گذار):

– تفویض اختیار به نهادهای محلی: اصلاح قوانین و مقررات به‌گونه‌ای که شوراهای محلی و نهادهای غیررسمی در زمان بحران بتوانند تصمیمات سریع و محلی اتخاذ کنند.

– انعقاد تفاهم‌نامه‌های رسمی با نهادهای غیررسمی: تعریف نقش و مسئولیت‌های مشخص برای مساجد، کلیساها، هیئت‌های مذهبی و سمن‌های محلی در چرخه مدیریت بحران (پیشگیری، آمادگی، پاسخ و بازسازی).

– بازنگری در سیاست‌های تمرکزگرایانه: کاهش سلسله‌مراتب اداری طولانی و افزایش انعطاف‌پذیری ساختار مدیریت بحران استان برای بهره‌گیری حداکثری از ظرفیت‌های بومی و محلی.

محدودیت‌های پژوهش

این پژوهش با محدودیت‌هایی مواجه است که باید در تفسیر یافته‌ها مدنظر قرار گیرد. نخست، تعمیم‌پذیری: داده‌ها از ۱۸ خبره در بافت خاص شهر ارومیه (با ترکیب قومی–مذهبی منحصربه‌فرد و شرایط مرزی) گردآوری شده است؛ ازاین‌رو، تعمیم یافته‌ها به سایر شهرهای چندفرهنگی یا مناطق غیرمرزی نیازمند احتیاط است و مطالعات تطبیقی آینده

برای آزمون انتقال‌پذیری الگو ضروری به نظر می‌رسد.

دوم، سوگیری پاسخ‌دهندگان: اتکا به ادراکات و تجارب ذهنی خبرگان ممکن است تحت تأثیر سوگیری‌های یادآوری، تمایلات شخصی یا ملاحظات سیاسی–اجتماعی قرار گرفته باشد؛ به‌ویژه در موضوع اقوام و مذاهب، برخی پاسخ‌دهندگان ممکن است به دلیل حساسیت موضوع، پاسخ‌های محتاطانه‌تری ارائه کرده باشند. برای کاهش این سوگیری، از تکنیک‌های پرسش‌های باز، کاوش هدفمند، مثلث‌سازی با اسناد و مشاهده و تأیید یافته‌ها توسط خبرگان استفاده شد.

سوم، تأثیر شرایط سیاسی–امنیتی: بافت مرزی و نگاه امنیتی به اقلیت‌ها ممکن است بر میزان گشودگی مصاحبه‌شوندگان و حتی بر دسترسی پژوهشگر به برخی نهادها یا اسناد تأثیر گذاشته باشد. این شرایط می‌تواند در تفسیر یافته‌های مرتبط با بی‌اعتمادی نهادی و جنبه تاریک سرمایه اجتماعی، محدودیت ایجاد کند؛ هرچند تلاش شد با تضمین محرمانگی و ناشناس‌سازی، تا حد امکان این اثر کاهش یابد. با وجود این محدودیت‌ها، پژوهش حاضر با ارائه مدلی بومی از تاب‌آوری مشارکتی مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی، گامی مؤثر در شناسایی این پدیده در سازمان‌ها و محلات ایران برداشته و می‌تواند راهنمای مدیران، سیاست‌گذاران و پژوهشگران باشد.

نتیجه‌گیری نهایی آنکه، در عصر مدیریت بحران، نیازمند تحولی بنیادین و گذار از رویکردهای صرفاً کالبدی و متمرکز به رویکردهای اجتماع‌محور و مبتنی بر سرمایه‌های اجتماعی–مذهبی هستیم تا بتوانیم تاب‌آوری را در محلات چندفرهنگی مرزی ارتقا دهیم.

ملاحظات اخلاقی

این پژوهش با رعایت اصول اخلاقی پژوهش‌های کیفی انجام شد. رضایت آگاهانه خبرگان پیش از مصاحبه و با توضیح اهداف، حق انصراف و نحوه استفاده از داده‌ها اخذ گردید. محرمانگی داده‌ها از طریق نگهداری امن و رمزگذاری‌شده و محدودیت دسترسی تأمین شد. ناشناس‌سازی با حذف نام افراد، محلات دقیق و سمت‌های قابل شناسایی و جایگزینی با کدهای ناشناس (به‌ویژه برای رهبران دینی و مدیران اجرایی) انجام شد.

تعارض منافع

پژوهشگران هیچ‌گونه تعارض مالی، سازمانی یا شخصی با نهادهای مورد مطالعه نداشته و تحلیل و نگارش مستقل از هرگونه فشار نهادی انجام شده است. همچنین به‌دلیل حساسیت بافت قومی–مذهبی، از کلیشه‌سازی و سوءاستفاده سیاسی–امنیتی از یافته‌ها پرهیز شد.

قدردانی

در پایان از همه کسانی که قبول زحمت نموده و برای مصاحبه و انجام این تحقیق وقت گذاشتند سپاسگزاری می گردد.

منابع

- احمدی، قادر.، پورحسن‌زاده، محمدحسین.، و سلیمان‌نژاد، امیر. (۱۳۹۹). تحلیلی بر تاب‌آوری اجتماعات شهری در برابر زلزله (مطالعهٔ موردی: شهرهای اردبیل، تبریز و ارومیه). *آمایش محیط، ۱۳*(۴۹)، ۱۰۹-۱۳۴.
https://sanad.iau.ir/journal/ebtp/Article/٦٧٥٤٨٤?jid=٦٧٥٤٨٤&lang=fa
- آروین، محمود.، فرجی، امین.، و بذرافکن، شهرام. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر سرمایهٔ اجتماعی بر مدیریت ریسک زلزله با تأکید بر تاب‌آوری (مورد مطالعه: منطقهٔ ۹ شهر تهران). *مجله علمی مدیریت سرمایه اجتماعی، ۵*(۱)، ۱–۲۴.
https://doi.org/10.22059/jscm.2018.245715.1490
- جهانسوزی، مریم.، فراهانی، حسین.، عینالی، جمشید.، و محمدی یگانه، بهروز. (۱۴۰۳). نقش سرمایه اجتماعی در بهبود تاب‌آوری خانوارهای روستایی در مقابل خشکسالی (مطالعه موردی: شهرستان مشهد.(*جغرافیا و مخاطرات محیطی، ۱۳*(۴)، ۳۴۴–۳۸۵.
https://doi.org/10.22067/geoeh.2024.86899.1466
- خدمت‌زاده، علی.، موسوی، میرنجف.، و یوسف‌زاده، اردشیر. (۱۴۰۰). تحلیل شاخص‌های آسیب‌پذیری شهری با رویکرد مدیریت بحران زلزله (مطالعه موردی: شهرستان ارومیه). *مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۶*(۱)، ۴۳–۶۲.
https://doi.org/10.1001.1.25385968.1400.16.1.4.7
- رکن الدین افتخاری، عبدالرضا.، امیدوار، نشاط.، و زنجانیان، حسین. (۱۳۹۹). تحلیل شبکه روابط بین سازمانی در مدیریت طرح هادی روستایی مطالعه موردی: روستای اسلام‌رود در شهرستان طرقبه-شاندیز،آمایش فضا و ژئوماتیک, ۲۴(۳)، ۱۰۵-۱۳۷.
https://hsmsp.modares.ac.ir/article_14671_13f3d8f0b1d534d2ce312263653c5594.pdf
- رخشانی، فاضله.، عرفانی، ملیحه.، عین الهی پیر، فاطمه.، و اکاتی، نرجس . (۱۴۰۵). تحلیل ساختاری پیشران‌های اثرگذار و اثرپذیر در سیستم اجتماعی–بوم‌شناختی سیستان: ریشه‌یابی بحران و پایش وضعیت منابع طبیعی. آمایش فضا و ژئوماتیک، ۳۰(۱)، ۳۵-۵۸.
https://hsmsp.modares.ac.ir/article_٢٨٩٢٤_٧١d٥٤f٤b٠٩٧٩٥d٠٢cbc٦٩٥٩c١١٤٥e٨٨٦.pdf
- عسکری، اسماعیل.، سواری، مسلم.، و رضایی، مرضیه. (۱۴۰۴). تحلیل اثر هنجارهای اجتماعی بر تاب‌آوری خانوارهای روستایی در برابر سیلاب با نقش میانجی خودکارآمدی، آمایش فضا و ژئوماتیک، ۲۹(۴)، ۹۷-۱۱۶.
https://hsmsp.modares.ac.ir/article_28555_7a43fa89fbc04c64cd1f481b59db4b45.pdf
- قاسمی، محمد.، و صالحی نودز، اسما. (۱۴۰۲). بررسی تأثیر مدیریت بحران اجتماع‌محور بر تاب‌آوری شهروندان در برابر سوانحی طبیعی با نقش میانجی سرمایه معنوی (مطالعه‌ای در استان کرمان). *مدیریت بحران، ۱۲*(۱)، ۲۲۸–۲۴۵.
http://www.joem.ir/article_٧٠٩۴۴۴.html
- قریشی، فاطمه‌سادات.، و نقیبی، فریدون. (۱۴۰۲). ارزیابی چند معیاره از نقش محله‌محوری در چرخهٔ مدیریت بحران (مطالعهٔ موردی: محلهٔ بازارباش شهرستان ارومیه). *پدافند الکترونیکی و سایبری، ۱۴*(۴)، ۱۱۹–۱۵۰.
https://jms.ihu.ac.ir/article_٢٠٨٠٨٢.html
- محتاج الله یزدی، امین.، و شکوهی، محمد صالح. (۱۴۰۵). ارزیابی و تحلیل فضایی تاب‌آوری اجتماعی و اقتصادی استان تهران با رویکرد سیستمی و علّی. آمایش فضا و ژئوماتیک، ۳۰(۱)،
https://hsmsp.modares.ac.ir/article_29162.html
مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۸). قانون مدیریت بحران کشور (مصوب ۰۷/۰۵/۱۳۹۸، شماره ابلاغ ۶۸۷۳۹، منتشرشده در روزنامه رسمی شماره ۲۱۶۸۷ مورخ ۰۷/۰۶/۱۳۹۸). تهران: روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.

- Abunyewah, M., Erdiaw-Kwasie, M. O., Okyere, S. A., Thayaparan, G., Byrne, M., Lassa, J., Zander, K. K., Fatemi, M. N., & Maund, K. (2023). Influence of personal and collective social capital on flood preparedness and community resilience: Evidence from Old Fadama, Ghana. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 94*, Article 103790. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2023.103790
- Ahmadi, G., Pourhasanzadeh, M. H., & Soleimannezhad, A. (2020). Analysis of social resilience of cities against earthquakes (Case study: Ardabil, Tabriz, and Urmia). *Environmental Planning, 13*(49), 109–134. https://sanad.iau.ir/journal/ebtp/Article/675484?jid=675484&lang=fa [In Persian]
- Aldrich, D. P. (2011). The power of people: Social capital's role in recovery from the 1995 Kobe earthquake. *Natural Hazards, 56*(3), 595–611. https://doi.org/10.1007/s11069-010-9577-7
- Aldrich, D. P., & Meyer, M. A. (2015). Social capital and community resilience. *American Behavioral Scientist, 59*(2), 254–269. https://doi.org/10.1177/0002764214550299
- Arvin, M., Faraji, A., & Bazrafkan, S. (2018). Investigating the effect of social capital on earthquake risk management with emphasis on resilience (Case study: District 9 of Tehran). *Scientific Journal of Social Capital Management, 5*(1), 1–24. https://doi.org/10.22059/jscm.2018.245715.1490 [In Persian]
- Askari, E., Savari, M., & Rezaei, M. (2025). Analysis of the effect of social norms on rural households' resilience against floods with the mediating role of self-efficacy. *Spatial Planning and Geomatics, 29*(4), 97–116. https://hsmsp.modares.ac.ir/article_28555_7a43fa89fbc04c64cd1f481b59db4b45.pdf [In Persian]
- Aslani, F., Amini Hosseini, K., & Fallahi, A. (2020). A framework for earthquake resilience at neighborhood level. *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment, 11*(4), 557–575. https://doi.org/10.1108/IJDRBE-12-2019-0082
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (4th ed.). SAGE Publications. https://doi.org/10.4135/9781452230153
- Dai, Z., & Wu, G. (2025). Disaster risk reduction policies and perceived community resilience in rural ethnic minority communities in China. *Humanities and Social Sciences Communications, 12*, Article 805. https://doi.org/10.1057/s41599-025-04913-w
- Fraser, T., Aldrich, D. P., & Small, A. (2021). Connecting social capital and vulnerability: Citation network analysis of disaster studies. *Natural Hazards Review, 22*(3). https://doi.org/10.1061/(ASCE)NH.1527-6996.0000469
- Gaviola, J., Beaven, S. J., & Wilson, T. (2024). Filipino migrant worker organisations, social capital and disaster resilience: An Aotearoa-New Zealand case study. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 108*, Article 104523. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104523
- Ghasemi, M., & Salehi Noodz, A. (2023). Investigating the effect of community-based disaster management on citizens' resilience against natural disasters with the mediating role of spiritual capital (A study in Kerman Province). *Crisis Management, 12*(1), 228–245. http://www.joem.ir/article_709444.html [In Persian]
- Ghoreishi, F. S., & Naghibi, F. (2023). Multi-criteria evaluation of the role of neighborhood-oriented approach in the disaster management cycle (Case study: Bazarbash neighborhood of Urmia). *Electronic and Cyber Defense, 14*(4), 119–150. https://jms.ihu.ac.ir/article_208082.html [In Persian]
- Guo, J., Bian, Y., & Li, M. (2024). Assessing resilience through social networks: A case study of flood disaster management in China. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 108*,

Article 104583. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104583
- Hirono, M., & Nurdin, M. R. (2024). Local knowledge as the basis of disaster management and humanitarian assistance. *Disasters, 48*(S1), e12634. https://doi.org/10.1111/disa.12634
- Ishiwatari, M., Nomura, S., Kanbara, S., Matharage, S., & Aldrich, D. (2026). The role of social infrastructure in community-based disaster resilience: A case study of the 2024 Noto Peninsula earthquake. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 134*, Article 106033. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2026.106033
- Islamic Consultative Assembly. (2019). *Crisis Management Law of the Country* (Approved July 29, 2019, Notification No. 68739; published in the Official Gazette No. 21687, August 29, 2019). Official Gazette of the Islamic Republic of Iran. [In Persian]
- Jahansouzi, M., Farahani, H., Einali, J., & Mohammadi Yeganeh, B. (2024). The role of social capital in improving rural households' resilience against drought (Case study: Mashhad County). *Geography and Environmental Hazards, 13*(4), 344–385. https://doi.org/10.22067/geoeh.2024.86899.1466 [In Persian]
- Joakim, E. P., & White, R. S. (2015). Exploring the impact of religious beliefs, leadership, and networks on response and recovery of disaster-affected populations: A case study from Indonesia. *Journal of Contemporary Religion, 30*(2), 193–212. https://doi.org/10.1080/13537903.2015.1025538
- Khedmatzadeh, A., Mousavi, M., & Yousefzadeh, A. (2021). Analysis of urban vulnerability indicators with an earthquake crisis management approach (Case study: Urmia City). *Human Settlements Planning Studies, 16*(1), 43–62. https://doi.org/10.1001.1.25385968.1400.16.1.4.7 [In Persian]
- Li, Z., & Tan, X. (2019). Disaster-recovery social capital and community participation in earthquake-stricken Ya'an areas. *Sustainability, 11*(4), 993. https://doi.org/10.3390/su11040993
- Lin, B.-C., & Lee, C.-H. (2025). Enhancing community-based earthquake disaster management: Resident preferences and adaptive capacity for resilience. *Geomatics, Natural Hazards and Risk, 16*(1). https://doi.org/10.1080/19475705.2025.2450290
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). Naturalistic inquiry. Sage Publications. ISBN-13: 978-0803924997.
- Mohtajollah Yazdi, A., & Shokouhi, M. S. (2026). Spatial evaluation and analysis of social and economic resilience of Tehran Province with a systemic and causal approach. *Spatial Planning and Geomatics, 30*(1). https://hsmsp.modares.ac.ir/article_29162.html / [In Persian]
- Motsumi, M. M., & Nemakonde, L. D. (2024). A framework to integrate indigenous knowledge into disaster risk reduction to build disaster resilience: Insights from rural South Africa. *Disaster Prevention and Management: An International Journal, 33*(6), 73–85. https://doi.org/10.1108/DPM-08-2024-0220
- Ndlovu, T., & Msimanga, M. (2023). Community-based participatory planning contribution to social capital for enhanced disaster resilience in rural Matobo, Zimbabwe. *Jàmbá: Journal of Disaster Risk Studies, 15*(1), Article a1409. https://doi.org/10.4102/jamba.v15i1.1409
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology, 41*(1–2), 127–150.

https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6
- Nurdin, M. R. (2024). Islamic faith-based organisations and their role in building social capital for post-disaster recovery in Indonesia. *Disasters, 48* (S1), e12635. https://doi.org/10.1111/disa.12635
- Oflazoğlu, S., & Dora, M. (2025). The role of rituals and cultural heritage in post-disaster social resilience: The case of Antakya. *Gender & Development, 32*(3), 821–840. https://doi.org/10.1080/13552074.2024.2424625
- Okyere, S. A., Abunyewah, M., Addai, J., Mensah, S. L., Frimpong, L. K., & Kwang, C. (2024). Faith-based organisations and disaster management in informal urban Accra. *Environmental Hazards, 23*(5), 482–505. https://doi.org/10.1080/17477891.2024.2333738
- Panday, S., Rushton, S., Karki, J., Balen, J., & Barnes, A. (2021). The role of social capital in disaster resilience in remote communities after the 2015 Nepal earthquake. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 55*, Article 102112. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102112
- Partelow, S. (2020). Social capital and community disaster resilience: Post-earthquake tourism recovery on Gili Trawangan, Indonesia. *Sustainability Science*. Advance online publication. https://doi.org/10.1007/s11625-020-00854-2
- Pooyan, Z., & Hokugo, A. (2025). Community resilience and social capital: Hindering vs fostering factors. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 118*, Article 105213. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2025.105213
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Raheem, H. M. J., Mayo, S. M., Kamel, A. Y., Maqbool, R., Mohamed, M. M. A., Maraqa, M. A., Gouda, H. M., Hamdani, F. K., & Butt, T. E. (2023). Assessing the relationship between cultural diversity and disaster preparedness: A case study of flood hazard for Northern and Southern Punjab. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 84*, Article 103452. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103452
- Rakhshani, F., Erfani, M., Eynollahi Pir, F., & Akati, N. (2026). Structural analysis of influential and influenced drivers in the socio-ecological system of Sistan: Rooting out the crisis and monitoring the status of natural resources. *Spatial Planning and Geomatics, 30*(1), 35–58. https://hsmsp.modares.ac.ir/article_28924_71d54f4b09795d02cb6959c1145e886.pdf [In Persian]
- Roknoddin Eftekhari, A., Omidvar, N., & Zanjaniyan, H. (2020). Analysis of inter-organizational relationship network in rural guide plan management (Case study: Islamiyeh-Rud village in Torqabeh-Shandiz County). *Spatial Planning and Geomatics, 24*(3), 105–137. https://hsmsp.modares.ac.ir/article_14671_13f3d8f0b1d534d2ce312263653c5594.pdf [In Persian]
- Shahid, M. A., Rayamajhee, V., & Bohara, A. K. (2022). Does social capital help in post-disaster recovery? Evidence from the Gorkha earthquake of Nepal. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 82*, Article 103359. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103359